

II.

Arad megye és város közgazdasági fejlődése 1895—1910.

Irta: Mátyás Jenő.

Ipar. A jelen század első éveit városunk és vármegyénk iparának történetében is fordulópontot jelentenek. Országszerte mind erősebbé és erősebbé válik az a meggyőződés, hogy országunk vagyonosodásának útja iparunk megerősödésén vezet keresztül s terjed ennek a belátása még olyan körökben is, amelyek eddig meglehetősen közömbösséget tanúsítottak iparunk fejlődésével szemben. Nem arra a lelkes felbuzdulásra gondolunk, amely századunk első évtizedének közepén támadt a magyar társadalomnak meglehetősen széles rétegében a „honi gyártmány“-oknak a fogyasztásban való felkarolása végett, mert ez a szép mozgalom érzelmi alapokon nyugodott. Ellenben értjük a törvényhozásban, a kormányzatban, a városokban újabban mind jobban kifejezésre jutó ama törekvést, hogy mesterséges eszközökkel, az állam, a törvényhatóságok és csak kevésbé a társadalom támogatásával a hazai ipari termelés feltételei oly kedvezőkévé váljanak, hogy iparunk fejlődése gyorsabban történjék.

Ebben a törekvésben Arad, hazánk többi városa között nem az utolsó helyet foglalja el. Vezetősége felismerte, hogy már fekvésénél fogva is szinte predestinálva van arra, hogy erősen ipari várossá legyen. Régtől fogva is iparos város Arad. Már félszázaddal ezelőtt két ezernél több önálló iparosa volt, akik háromezernél több segéddel dolgoztak. Így tehát az új ipartelepek, hacsak teljesen új cikkek gyártását nem kívánják meghonosítani, mint pl. a legutóbb felállított pamutfonó gyár, a szükséges munkásanyagot itt a városban, vagy közvetlen szomszédságában is megtalálhatják. A vas- és fém-, a fa-, a ruházati-, az élelmezési- és sokszorosító-ipar körébe tartozó nagyobb szabású gyártelepeknek a felállítása nálunk ebből a szempontból nehézségbe nem ütközhetik. Azonban bár az ipar fejlődésének természetes feltételei ilyenformán teljesítve is vannak, szükségesnek látszott gondoskodni olyan eszközökről, amelyekkel a gyáralapítási kedvet mesterségesen fejleszteni lehetne. Ingyen telek, községi adómentesség, hozzájárulás a vállalat alaptőkéjéhez, a munkások száma szerint megállapított külön segély, az építési költség egy részének fedezése, stb. azok a kedvezmények, amelyeket a város rendszeresen az új gyáraknak biztosít és amelyekben már eddig is néhány gyárat részesített.

Az iparfejlesztésnek azonban nemcsak az a feladata, hogy a vállalatok száma szaporodjék, hanem magában foglalja a meglévő ipar támogatását, védelmezését is. E tekintetben mindenekelőtt a kisiparra kell figyelemmel lenni. Arad városa abban a szerencsés helyzetben van, hogy törekvő, tanulni vágyó kisiparosait a közel jövőben igen értékes és az országban páratlanul álló támogatásban részesítheti egy nemes-szívű gyáros adományából. Néhai Weitzer János nevéhez nemcsak egy nagyszabású gép- és vaggongyár alapítása fűződik, hanem nevével kell majd kezdeni Arad város iparának történetében azt a fejezetet, amely városunk kisiparosságának és ipari munkásságának jobb sorsra fordulásáról, Arad iparának megerősödéséről, hatalmas fellendüléséről fog beszámolni. Weitzer János hagyatéka, megfelelő értékesítés és gyümölcsötetés esetén, örök időkre évenként 80 ezer koronát biztosít Arad ipara részére. Az aradi Kereskedelmi és Iparkamara emlékiratot nyújtott át a város törvényhatósági bizottságának, amelyben tüzetesen kifejtette, miként volnának legcélszerűbben összeegyeztethetők a végrendelet végrehajtásában a nemeslelkű hagyományozó intenciói és a város iparának érdekei. Egy részét — figyelemmel a végrendelező akaratára — jótékony természetű adományozásokra kellene fordítani, a másik része pedig ipari célokra volna fordítandó, még pedig: szegény aradi polgárok fiainak ösztöndijakra, hogy ipariskolát, vagy műszaki szakiskolát végezzenek, évenként 2400 korona; ipari (kereskedelmi) tanfolyamok rendezésére 31 ezer korona; feltalálásokra, javításokra ipari szerszámokra ezer korona; munkásjóléti intézmények céljaira 10 ezer korona; iparfejlesztésre, iparpártolásra 20 ezer korona; végül egyéb ipari segélyekre és szubvenciókra 4 ezer korona. Az új alapító-level ezek figyelembevételével el is készült.

Mielőtt még ipari viszonyaink részletes ismertetésébe fognánk, vessünk egy futó pillantást a vármegye iparára is. Arad nem tartozik ama vármegyék közé, amelyekben a lakosság többsége az ipari foglalkozásban keresné megélhetése biztosítékát, ellenkezőleg a lakosságnak oly csekély (8·1) százaléka tartozik az ipar körébe, amely az országos átlagnak is jóval alatta marad. A nehéz viszonyok dacára is azonban fejlődés észlelhető. A városokból, ahol a helyzete mindinkább súlyosabbá válik, a kisipar a vidékre szorúl; 1890-ben negyedfélezernél csak valamivel volt több a vármegye iparúzóinak a száma, tíz év alatt hat-ezernél magasabbra emelkedett. Ezeknek kétharmadrésze tartozik a segédszemélyzet nélkül dolgozó kisiparosok közé, de észrevehető haladás mutatkozik a nagyipari vállalatok számában is. Olyan vállalat, amely 20-nál több munkást alkalmazott, 1890-ben mindössze 8 volt, tíz év múlva már kétszer annyi.

Sajnos, a fejlődés elé sok tekintetben maga az iparosság vet gátat és közömbösségük a maguk jövője és a maguk intézményei iránt teszi

súlyosabbá helyzetüket és nehezíti meg a javulás útjának egyengetését. A törvény kötelezővé teszi az ipartestületekbe való tömörülést ott, ahol a kézműiparosok száma legalább a százat eléri és a testület alakítását az iparosok kétharmadrésze kívánja. Maga az iparosság sürgette legjobban a kényszertársulás megvalósítását és mégis, amikor fölmerül egy-egy ipartestület alakításának az eszméje, mindig akadnak igen számosan, akiket hol „az újabb megterhelés“-től való aggodalom, hol kicsinyes személyi tekintetek tartanak vissza a tömörüléstől. Az a közömbösség, amelyet iparosaink a maguk szervezeteivel szemben mutatnak, meg is bosszulta magát az elmúlt évtizednek munkásmozgalmakkal telt néhány éve alatt. A munkaadók szinte tehetetlenül állottak szemben a munkások szervezett seregével és voltak kénytelenek meghajolni a sok esetben csupán izgatások szülte, vagy a hatalom érzetétől megerősödött követelések előtt. E küzdelmekben szerzett szomorú tapasztalatok után egyes helyeken, pl. Aradon, megindult ugyan az iparosoknak u. n. munkaadó-szervezetekbe való tömörülése, de a munkásmozgalmak hullámainak lecsendesülése folytán az érdeklődés irántuk tetemesen hanyatlott, úgy hogy néhány iparágat, mint pl. az építő- és nyomdaipart leszámítva, esetleges újabb munkásmozgalom iparosaink nagyrészét készületlenül találná.

Nem szabad azonban felednünk, hogy az ipartestületek intenzív, eredményes munkásságának maga a törvény egyik akadályozója. Az ipartestületek hatáskörét maga a törvény is szűkre szabta és ez a hatáskör az évek folyamán még szűkebbre szorult. Ipartestületeink ma nem egyebek, mint egyszerű lajstromozó hivatalok, amelyek kezdetleges eszközökkel végzik az iparosok, segédek és tanulók nyilvántartása körül előforduló tennivalókat. A testületi célok iránt tanúsított csekély érdeklődésre szomorú világosságot derít a tagdíjhátralékok nagysága. Az aradi ipartestületnél 1909-ben csaknem 12 ezer korona tagdíjjal voltak hátralékban a testületi tagok, azaz a tagjárulékok harmadrészével, míg 10 évvel ezelőtt csak negyedfélezer korona szerepelt e címen az ipartestület mérlegében. A vármegyében a hátralékok szintén megközelítik a háromezer koronát, de összehasonlítva a tíz év előtti állapottal, némi csökkenés nem tagadható.

Az ipartestületek számában húsz év óta nem történt változás, csupán e sorok írása közben fejeződtek be a kisjenő-erdőhegyi ipartestület megalakításának előmunkálatai, úgy hogy ezzel együtt a jövőben hét ipartestületünk fog működni: az aradi, eleki, kisjenő-erdőhegyi, pánkotai, pécskai, újszentannai és világosi. Tagjaik száma az elmúlt másfél évtized alatt mindössze háromszázzal emelkedett; bevételeik, kiadásaik szerény mértékben növekedtek, az utóbbiak csaknem felémésztvén az előbbieket. Nagyobb vagyona csupán az aradi ipartestü-

letnek van, amelynek utolsó évi mérlegében e címen 180 ezer korona szerepel, míg 15 évvel ezelőtt mindössze 30 ezer koronát tett ki. Vagyónának jelentékeny részét a testület díszes, emeletes palotája teszi. Ezzel szemben adósságai is nagy mértékben emelkedtek, még pedig az utolsó évtized alatt 40 ezer koronáról 100 ezerre. A megyebeli ipartestületek vagyona és adóssága, valamennyié együttvéve, nem éri el az aradinak negyedét, bár ezeknél is mind a két tételnél növekedés tapasztalható. Szakiskolák, szaktanfolyamok tartásának előmozdítására csupán jelentéktelen összeget fordítanak, szakelőadásokat, felolvasásokat nem tartanak, könyvtáraik igen szegények. Jótékonyági intézménye csak az aradinak van, amely csekély támogatásban részesít évente 6—8 rokkant iparost.

Amaz intézmények egyike és legfontosabbja, amelyekre befolyásukat az ipartestületek az idők folyamán elveszítették, a munkás betegsegélyező és biztosító pénztárak. 1891. előtt az ipari munkásoknak betegség esetére való segélyezését többnyire önkéntes alapon létesült intézmények végezték. Ilyen egyesületek Aradon elég nagy számmal voltak, ellenben a vármegye ipari munkásainak tetemes része betegség esetében minden támogatást nélkülözni volt kénytelen. A törvényhozás felismervén ennek az állapotnak a tarthatatlanságát, a pénztárak következő nemeit szervezte, illetőleg engedélyezte: a kerületi, a vállalati és gyári, az építési, az ipartestületi és a magánegyesületi pénztárakat. Ezek közül városunkban egy kerületi, egy ipartestületi és egy magánegyesületi, a vármegyében pedig egy kerületi (Borossebes), egy ipartestületi (Újszentanna) és egy vállalati (Maroszlatina) betegsegélyező pénztár működött. A kerületi pénztárak felállítására a megye iparossága szempontjából igen nagy szükség volt s bár eleinte idegenkedtek is a pénztárakba való belépéstől, később azonban a pénztárak tagjainak a száma szépen felszaporodott. A betegség esetére való segélyezés intézményének eme szervei azonban a modern szociálpolitika követelményeinek nem feleltek meg. A pénztárak igazgatása teljesen autonom volt, egymással sem mellérendelt, sem alárendelt viszonyban nem állottak. A biztosításba bevonható egyének száma viszonylagosan igen csekély volt; pl. az újszentannai ipartestületi pénztár hatásköre 1895-ben 232, a kereskedőifjak aradi pénztára 317, a maroszlatinai vállalati pénztaré 432, a borossebesi kerületi pénztaré 1124 tagra terjedt ki.

Az 1907. év fordulót jelent a hazai munkásbetegsegélyezés és biztosítás történetében. Az új törvény megszüntette az ipartestületi és építési pénztárakat és csupán a kerületi, vállalati és magánegyesületi pénztárakat tartotta fenn lényegesen megváltoztatott formában. Az autonómiájukat ugyanis alaposan megnyirbálta, föléjük egy országos pénztárt állított fel. Az előbbi állapottól elsősorban abban nyilatkozik meg az eltérés, hogy az új törvény a biztosításra kötelezettek körét

lényegesen kiterjeszti s abba számos olyan foglalkozást is bevon, amelyek azelőtt betegségük esetén a legkétségbeejtőbb jövőnek nézhettek elébe. Míg 1901-ben városunkban és vármegyénkben körülbelül 9 ezer egyén volt a különböző pénztáraknál betegség esetére biztosítva, addig ma ez a szám kétszeresére emelkedett. Városunk és vármegyénk pénztárainak bevétele 10 évvel ezelőtt 120 ezer korona volt, 1910-ben csaknem 400 ezer. Kiadásai 116 ezerről 380 ezerre emelkedtek; természetes, hiszen csupán a keresetképtelenséggel járó megbetegedés esetére kifizetett táppénz tesz ki ma annyit, amekkora a 10 év előtti kiadások egész összege. Az aradi és borossebesi pénztár gyógyszerre 60 ezer, kórházi ápolásra 30 ezer, orvosok díjazására 85 ezer koronát költött 1910-ben.

Lényeges és szociálpolitikai szempontból teljes mértékben helyesíthető újítás az 1907-es törvényben a balesetbiztosítási kötelezettség kimondása is.¹⁾

Nagyrészt ugyanazok az okok, (t. i. személyes surlódások, az intézmény céljának félreismerése, stb.) amelyek megghusítják az ipartestületek és a munkásbiztosító pénztárak nyugodt és eredményes működését, teszik lehetetlenné hogy iparosaink szövetkezetekbe tömörüljenek, pedig kétségtelen és tudják az iparosok is, hogy szövetkezetek útján mind hitelszerzésük, mind termelési és értékesítési viszonyaik lényegesen kedvezőbbekké válnának. Csakhogy kisiparosainknak a jövő alakulásaival szemben táplált kishitúsége és pesszimizmusa rendkívüli módon megnehezíti a szövetkezetek alakítását és prosperálását. Kétségtelen továbbá az is, hogy a szövetkezetek tagjainak rendszerint nincs alkalmuk elsajátítani azokat a kereskedelmi ismereteket, amelyeket pedig a szövetkezetek vezetésére és ellenőrzésére hivatott iparosoktól meg kell követelni. Így kénytelenek a legfontosabb teendőket idegenekre bízni, akik esetleg visszaélnék a szövetkezet tagjainak a bizalmával és a kereskedelmi ügyekben való járatlanságával s így a szövetkezetet felszámolásba kergetik. Ez történt az aradi és vidéki iparosok bőripari raktárszövetkezetével is, amely pedig fennállásának ötödik évében még egy millió korona forgalmat tudott felmutatni. Jelenleg, nem számítva az ipari hitelszövetkezeteket és egyes kézműiparosok, mint a tímárok és csizmadiák alkalmi egyesüléseit, csak két ipari szövetkezet van városunkban, nevezetesen az aradi butorkészítő iparosok árúcsarnok és az aradi cipészek termelő szövetkezete; a vármegyében pedig egy szövetkezet sincs. Eredményes működést fejtett ki az aradi vasipari szövetkezet is, amely azonban néhány évvel ezelőtt részvénytársasággá alakult és most városunk legvirágzóbb ipartelepeinek

¹⁾ Részletes baleset-statisztika még nem készült s így csupán annyit közölhetünk, hogy az aradi kerületi pénztár 1910-ben 13 ezer korona baleset-járadékot fizetett ki.

egyike. Az aradi bútorkészítő iparosok szövetkezetének megalakulása évében (1904.) 86 tagja volt 206 üzletrésszel; hat év alatt a tagok száma 125-re, az üzletrészeké 506-ra emelkedett. Az alapítók célja az volt, hogy közös üzletben értékesítsék áruikat. Az első évben már 200 ezer korona értékű bútort adott el az ország távolabbi piacain is. Az értékesített bútorokért az elmúlt esztendőben már 280 ezer koronát kapott. Az aradi cipészek termelő szövetkezete a megalakulását követő esztendőben (1899.) közel 50 ezer korona forgalmat csinált, mely 1910-ben a 80 ezer koronát meghaladta. Eladott 6367 pár cipőt, amivel jelentékeny mértékben hozzájárult a külföldi, főleg osztrák gyártmányok visszaszorításához. Van Aradon ezenkívül villamoserőre berendezett faipari közműhelytelep is, amelyet az állam nagy mértékű támogatásban részesített avégből, hogy azok a kisebb iparosok, akiknek nincsen tehetségük műhelyeiket gépekkel felszerelni, a gépmunkát a gépek használatáért fizetendő csekély díj ellenében a közműhelytelepen végeztessék.

Iparosaink szervezetlensége legjobban érezte káros hatásait azokban a küzdelmekben, amelyeket a munkaadók és a munkások az utolsó évtized folyamán egymással megvívtak. A munkásviszonyok jelenleg mind városunkban, mind a vármegyében meglehetősen kielégítőek. A munkások szorgalma ellen a nagyobb ipari vállalatokban nem hallható kifogás, képzettségük is kielégítő, amit meggyőzően tud bizonyítani a legutóbbi években alapított helybeli automobil- és pamutfonó gyár, melyeknek munkásai kizárólag magyarok.

Munkásaink általában békés természetűek. Az a patriarkális viszony, amely régebben a munkaadó és munkás között fennállott, ma már természetesen még a vármegyében sem található fel, ahol pedig régi szokásokhoz szívósabban ragaszkodnak. Ez egyébként az ipari viszonyok fejlődésével együtt jár. Munkást és munkaadót ma már óriási úr választja el egymástól. Azok a küzdelmek, amelyek az utolsó évtized alatt a két tábor között lefolytak, a munkások kívánságainak nagymértékű teljesítését hozták meg, ami részben azok jogosságának, nagyrészt azonban annak a gyöngye ellenállásnak tulajdonítható, amelyet a munkaadók a szakszervezeti központból izgatott munkássággal szemben kifejtettek. A kívülről jövő izgatások okozta nagyobb munkabeszüntetések sorát az aradi kőművesegédek kezdték meg 1902-ben, amikor is munkabér- és munkaidőviszonyaik újabb szabályozását sikerült elérniök. A következő évben a pékmunkások állottak elő olyan követelésekkel, amelyek inkább a fővárosban, mint a vidéken voltak teljesíthetők, egy időre lehetetlenné téve a közönségnek süteményekkel való ellátását. Ez évben már a fővárosi munkásapostolok izgatása oly nagyfokú volt, hogy a vármegyének különben nyugodt természetű, konzervatív gonozású mezei munkássága nem egy helyütt zendülésbe tört ki. A

munkás szakszervezeti központból jövő izgatás teljes erejében azonban a következő évben mutatkozott. Az aradi kőművesek újra beszüntették a munkát, hozzájuk csatlakoztak az ácsok és mikor már négy heti küzdelem után sem látszott lehetőségre a munkások követeléseit alapján a kibontakozás, a sztrájkoló munkásság általános munkabeszüntetéssel akart nyomást gyakorolni a munkaadókra. Ez azonban a hatóság érelyes közbelépése folytán meghiusult. Aradon még a bádogosok, a vármegyében pedig egy borossebesi márványtelep kőfaragó segédei tették le szerszámaikat, hogy ezzel kényszerítsék munkaadóikat magasabb munkabér és rövidebb munkaidő iránt támasztott követeléseik teljesítésére, ami nagyrészt sikerült is. Ez évnek legnevezetesebb eseménye azonban a „vasutassztrájk“ néven ismeretes mozgalom volt, amely az aradi üzletvezetőség területére is elhatott és egy héten keresztül városunkat teljesen elzárta a világtól. Óriási károkat okozott ezzel közgazdaságunknak, amely természetesen a legnagyobb örömmel fogadta a kormánynak a sztrájk letörését maga után vonó érelyes intézkedéseit. A következő évek a munkabeszüntetéseknek úgy szólván szakadatlan láncolatát tüntetik fel, csaknem valamennyi kézműipari ág mérhetetlen károsodására. A szabók, a lakatosok, a fodrászok és borbélyok, az ácsok, az asztalosok, a szobafestők, a mázólok, a kárpitosok, az agyagkályhások, a könyvkötők, a szerelők, a bádogosok, újból az építőipari segédek, a cipészek egymásután kísérelték meg a munkaadókat nagyobb engedményekre kényszeríteni. Ez idő alatt a vármegye iparvállalatai között csupán egy máriaradnai fatelepen és egy eleki gőzmalomban szünetelt rövid ideig a munka. Jellemző mindezekre a munkabeszüntetésekre, hogy csaknem kivétel nélkül a kis- és középipari műhelyek munkásai folyamodtak sorsuk megjavítása végett ehhez az eszközhöz, míg a gyárak munkásai tartózkodtak ennek a nagyon is kétélű fegyvernek az alkalmazásától. Akkor is, amidőn egy-egy nagy vállalatban mégis talajra talált a munkásegységek izgatása, pl. a helybeli gép- és vaggongyárban, vagy a szalmaanyaggyárban, csak a munkások jelentékenyen kisebb része követte a felsőbb helyről érkezett utasításokat. Ez pedig a gyárakban alkalmazott munkások jobb bérének kívül, a gyári munkások magasabb értelmi színvonalával magyarázható, amely visszatartotta őket az elsősorban önnönmaguknak káros mozgalmaktól. Hogy képét adjuk annak a veszteségnek, amely a munkásokat a legkritikusabb esztendőben, 1907-ben, városunk és vármegyénk területén sújtotta (a munkaadók károsodását sokkal nehezebb megállapítani), megemlítjük, hogy a sztrájkoló és kénytelenségből nem dolgozó munkások bérvisszatartása 190 ezer koronát tett ki. A sztrájkok között kettő volt olyan, amelynek résztvevői egyenként átlag csak 6—10 korona munkabért veszítettek, de 4 olyan is volt, amelyben a fejenkénti vesz-

tesség 100—120 koronára rugott, sőt két munkabeszüntetésnél egy-egy munkás átlag 200 koronánál is többet veszített. Ezután már a munkásmozgalmak veszítettek erejükből. A legutóbbi évek egy-két munkabeszüntetése, pl. a pékeké és nyomdászoké, már a munkaadók szervezett seregével találkozott, a tárgyalások az egyedül helyes kollektív munkabéregyezmények megállapítása körül folytak.

Mindezek a mozgalmak azzal a kétségtelen eredménnyel jártak, hogy a munkabérek az elmúlt évtized alatt óriási módon felszállottak. A munkabérek emelkedésének azonban számos más oka is van; így különösen figyelemmel kell lennünk arra, hogy iparunk az utolsó évtized alatt igen örvendetes fejlődésnek indult, a munkaalkalmaknak a száma tetemesen megszorodott, amellyel nem tartott lépést a munkások számának a növekedése. Iparunk éppen emiatt néhány év óta igen nagyfokú munkáshiánnyal küzd. Sajnos, ennek az állapotnak gyors megváltozását egyelőre nem is remélhetjük, nem pedig azért, mert egyik előidézője, a kivándorlás, évről-évre fokozottabb mértékben ragadja el tőlünk legmunkabíróbb embereinket. Szinte bámulattal tekintünk vissza a 10 év előtti állapotra, amidőn egy év alatt Aradról csak 16, a vármegyéből pedig 98 ember ragadott vándorbotot a kezébe, míg az elmúlt évben Aradról 240, a vármegyéből 1600 ember volt kénytelen itt meg nem talált boldogulását, messze földön, idegen országokban keresni. Az utolsó öt évben átlag 2500, nagyrészt munkabíró egyént volt kénytelen ipari és mezőgazdasági termelésünk elveszíteni. Igaz, a kivándorlók nagyrésze az őstermeléssel foglalkozók soraiból került ki, de éppen ez teszi a hazai kivándorlást az ipar szempontjából is mélyen aggasztó jelenséggé. Azok az emberrajok, amelyek vármegyénk-ből évről-évre útra szállnak, hogy soha többé, vagy nagysokára, alaposan megfogyva térjenek vissza, lassan, de fokozatosan fejlődő ipari termelésünk körében bizonytalannal megtalálnák a megélhetőnek kielégítő módját.

Kivándorlóink nagyobb hányadát Aradon a nők, a vármegyében a férfiak teszik. Foglalkozás szerint megosztva, a vármegyéből csaknem kizárólag az őstermeléssel, a városból pedig természetesen nagyrészt az iparral és kereskedelemmel foglalkozók váltanak kivándorlásra útlevélet. A kivándorlók között nemzetiség szempontjából a városban a magyarok, a megyében a románok állanak első helyen, ami a lakosság nemzetiségi arányának meg is felel. A kivándorlók útjának iránya a tengeren túlra vezet és csak igen kevesen lépnek a Balkán-államok, nevezetesen elsősorban a Románia felé vezető útra.

Hanyatló kisiparunknak egyik legfőbb támasztékát kisiparosaink szakműveltségének emelkedése alkotja. Sajnos azonban, még a hazai ipari szakoktatásnak igen sok fogyatkozása van, pedig a jelenlegi iparosnemzedék szakképzettségének fokozása éppen oly fontos érdek, mint a gon-

doskodás arról, hogy a jövő nemzedék a szükséges tudnivalókra könnyen szert tegyen. Sajnálattal kell látnunk, hogy a mesterek továbbképzéséről kevéssé történik gondoskodás. Az aradi m. kir. állami fa- és fémipari szakiskola, ez a páratlanul kitűnő vezetés alatt álló, kiválóan eredményes munkásságot felmutató intézetünk ugyan évente több tanfolyamot rendez a mesterek továbbképzésére, de az iskola szűkös helyi viszonyai csak nagyon csekély számú hallgató felvételét engedik meg. Hasonló a helyzet a segédek szakképzése terén is. Évről-évre sereggestül jelentkeznek az iskola különböző tanfolyamaira, de egyrészt a résztvevők száma csak szűk korlátok között mozoghat, másrészt természetesen csak a helybeli vállalatok segédei vehetnek részt azokon.

A városban lakó mesterek és segédek így mégis inkább remélhetik, hogy egyik vagy másik évben a szakiskola tanfolyamainak oktatásában részesülhetnek, ellenben a vidékiek szakoktatásáról jelenleg még semmi gondoskodás nem történik. Ugyanez a helyzet az iparostanulók (inasok) szakoktatása terén is. Arad 1800 iparostanulója közül csupán mintegy 100 vehet részt évente e tanfolyamokon. Ellenben a vidékiek csak az iparostanonciskolák oktatásaira támaszkodhatnak. Az iparostanonciskolák pedig nem szakiskolák. Vármegyénkben a múlt esztendőben az aradin kívül 18 iparostanonciskola volt, a számuk az utolsó másfél évtized alatt megkétszereződött.

Az iparoktatás intézményei közül a már említett fa- és fémipari szakiskola fényesen tölti be hivatását. Az ország hasonló intézetei közül a legkiválóbbak között is az első helyet foglalja el. Évről-évre mind többen jelentkeznek az iskolába való felvételre, azonban az iskolának a jelentkezők számához mérten szűk volta miatt a beiratkozni óhajtók nagy részét el kell utasítani. Az iskola fejlődésének fényes bizonyítéka, hogy fenntartási költségei másfél évtized alatt 50 ezer koronával növekedtek. Népszerűsége mellett tanúskodik az, hogy míg a 90-es években tervbe vett tanfolyamokat a részvétlenség miatt gyakran kellett félbeszakítani, addig ma boldog az a segéd, aki a tanfolyamokon részt vehet.

Mielőtt az ipari termelésre áttérnénk, röviden kitérünk a vármegye bányaművelési viszonyaira. A megye északkeleti részében vasércet (limonitet, hematitet és ferrosideritet) rejtenek magukban a hegyek, amelyek felszínre hozatala már régi idők óta folyik. Rézre és kén kovandra Székesaranyágon, Maroshollódon és Rósán bukkantak, a feltárásukra az érdekeltség társulatokat is alakított, a lelőhelyek szegénysége azonban a bányászat megkezdését késlelteti. A fémérczek közül még igen jelentéktelen mangán kerül felszínre. A vasércbányák közül a legszámottevőbb a Wenckheim-féle, Menyháza, Kistróna és Koroknya községek határaitban, ahol már 250 év óta folyik a vashányászat. A vasércbányák rendkívül gazdagok, ércmennyiségük 20—25 millió méterházt tesz ki. A nyers

vas kéntől és foszfortól mentes, kovasav tartalma csekély, a benne levő mangán mennyisége is kedvező. A kitermelés azonban a magánkezelés miatt igen lassan halad előre, hetenként 1200—1500 métermázsa vasércet hoznak felszínre, amelyből a vasércbányát kiegészítő vasgyárban 400—450 métermázsa nyers vasat olvasztanak. A vármegye másik nagyobb vasércbányája, amely azonban az előbbinél jelentékenyen kisebb, Dézna határában fekszik; évi termelése 10 ezer métermázsa vasércet tesz ki. Mindkét bányából nyert vasnak országszerte elismert jó híre van. — Sokkal jelentékenyebb azonban a vármegye területén űzött kőbányászat, amelynek terjedelme egyrészt a közutak fokozatos kiépítése, másrészt az építőiparnak az utóbbi években történt fellendülése következtében csak növekedett. Legnagyobb mértékben űzik a kőbányászatot a halmágycsúcsi állami kőbányában és az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak borossebesi bányájában. Mindkettőben (az előbbiben csak 15 év óta) kitűnő minőségű trachit kőzetet fejtenek; az állami bánya évi termelése 15—20 ezer köbméter kő, 20—25 ezer köbméter kavics és 20—40 ezer darab kockakő, az utóbbié pedig 30—40 ezer tonna különböző, részben útburkolásra részben építkezésekre szükséges kőanyag. E két nagyobbszabásu bányán kívül a vármegyének még több helyén foglalkoznak kőfejtéssel, így, hogy csak a nagyobb kőfejtőtelepeket említsük, Sövényes község határában, Radnabaracka, Ópálos, Solymosvár és Milova községek közelében; az utóbb felsorolt bányákban főleg jó minőségű gránit köveket fejtenek. Máriaradna és Ópálos vasúti állomásain évente mintegy 150—200 ezer métermázsa követ adnak fel, szállításra. Vármegyénk kőbányászatának a büszkesége azonban a menyházai márványbánya, amelyből évente kb. 250 köbméter gyönyörű szép, egészséges, eres, nagy márványtömböket fejtenek. A vállalat néhány évvel ezelőtt több száz darab kész asztallapot szállított Egyiptomba is. Jelentékeny a vármegye mészkőbányászata és mésztermelése is, amely évente átlag 200 ezer métermázsára tehető, továbbá a Maros-mentén a kavics és homokbányászat. Végül nevezetessége a vármegyének a dúdi kitűnő minőségű fehér-agyag.

Áttérve ezek után városunk és vármegyénk ipari termelésére, elsősorban örvendetesen kell megállapítanunk a nagyipari vállalatok számának a szaporodását. A húsz munkásnál többet foglalkoztató ipartelepek száma ugyanis városunkban 1890-ben 23 volt, tiz év múlva 29-re, húsz év múlva, tehát máig 49-re emelkedett s ezzel városunk az ország iparúzó városai között a harmadik helyre jutott. Már a vármegyében a nagyipari termelés nincsen ilyen kedvező számokkal képviselve, bár a fejlődés itt is észrevehető. Húsz évvel ezelőtt mindössze 8 vállalatban múlta felül a munkások száma a 20-at, egy évtized múlva ez a szám megkétszereződött, újabb 10 év alatt pedig kb. négyszere-

sére emelkedett. A nagyszámú munkásokkal dolgozó vállalatok Aradon a vas- és fém-, a gép- és vaggongyártó-, a kő- és agyag-, a fa-, a fonó-, a papíros-, a malom-, a szesz-, a cukorka-, a vegyészeti- és a sokszorosítóipar körébe, a vármegyében pedig a vas- és fém-, a kő- és agyag-, a fa- és a malomipar körébe tartoznak. Ezek az iparágak képviselik tehát városunkban és vármegyénkben a nagyipart.

Vasgyártással két telep foglalkozik a már említett vashányakkal kapcsolatban. Mind a kettő tükrös, sugaras és fehér nyersvasat termel évente mintegy 200—250 ezer korona értékben.

A vasat és egyéb fémeket feldolgozó nagyobb ipartelepeink Aradon vannak. Ez iparágaknak a helyzete éveken keresztül tartott pangás után a múlt évben örvendetesen megjavult. A viszonyok megjavulását egyrészt ama megállapodás létrejöttének tulajdonítják, amely hosszú, elkeseredett verseny után az egyezményben részes és azon kívül álló vasművek között a múlt évben megkötött. Másrészt kétségtelenül igen jó hatással volt ez iparágakra az építési iparoknak, hosszú ideig tartott stagnáló állapot után néhány évvel ezelőtt történt és azóta fokozódó fellendülése. Központi fűtések, kórházi berendezések, vízvezetéki művek gyártásával egyik újabban alakult gyárunk foglalkozik, még pedig kitűnő sikerrel; az ország számos városának vízvezetéki berendezéseit ez a vállalat készítette. A többi fémiparok közül legjelentékenyebb városunk rézműves ipara. Ez iparágbeli legnagyobb vállalatunk évente 1000—1500 métermáza nyers anyagot dolgoz fel, gyártmányai Romániában is keresettek. Aradon országszerte híres harangöntő telep is van.

Városunkban van az ország egyik legkiválóbb gép- és vaggongyára, amelyet Arad iparának hatalmas támogatója, néhai Weitzer János alapított, amely egyszersmind vas- és ércöntő teleppel áll kapcsolatban. Ilyenformán négy főiparágat egyesít magában: a gépgyártást, vasúti közlekedési eszközök gyártását, hidak vasszerkezeteinek a gyártását, végül a vas- és ércöntést. Érdekes rövid visszapillantást vetnünk e vállalat fejlődésére. Húsz évvel ezelőtt alakult 1 millió 800 ezer korona alaptőkével, ma alaptőkéje öt milliót tesz ki. Kezdetben 400 munkással dolgozott, ma 1300-al, akiknek évente másfél millió koronát fizet ki munkabér címén. Az első években termelvényeinek értéke alig érte el a 4 millió koronát, ma megközelíti a 12 milliót.

Csak a legutóbbi években gazdagodott városunk egy másik közlekedési eszközöket gyártó nagy iparteleppel, nevezetesen egy automobilgyárral.

Az elektromos energiának iparszerű szolgáltatását egy aradi központi áramfejlesztő telep látja el. Ugyanez a központi telep szolgáltatja az elektromos energiát a szomszédos Zsigmondháza és Újarad, valamint egy év óta az Aradtól 31·5 km. távolságra fekvő Battonya község

részére. A fogyasztóknak a száma évről-évre szaporodik. Nagyszabású tervet fog a vállalat megvalósítani azzal, hogy 60 kilométer hosszú vonalon fogja az aradhegyaljai, jelenleg mótóros vasútnak a mótórikus erőt, a vasút érintette községek számára pedig a világítási energiát szolgáltatni.

A kő- és agyagiparról, amely természetszerűleg legerősebben a vármegyében van képviselve, fentebb a kőbányászattal kapcsolatban már röviden megemlékeztünk. A téglagyárak száma szaporodott nagyon; Aradon 4 nagyobb téglá- és cserépgyár van, a vármegyében pedig 50—60. Csupán az aradi gyárak múlt évi termelése meghaladta a 10 millió téglát, de ezenkívül nagymennyiségű tetőcserepet és más agyagarút is készítenek. A kész gyártmányokat nagyrészt a helybeli és vidéki piacon értékesítik. Két milliónál több fali téglát állítottak elő a múlt esztendőben a mikelakai és eleki téglagyárak is. Cementgyárunk csak egy van: az Aradi és csanádi egyesült vasutak tulajdonában levő honctői gyár, amely évente harmadfélezer vagon cementet és egy millió cement-tetőcserepet állít elő. Cementárúk gyártásával a vármegyében több vállalat foglalkozik; ezek közül a legjelentékenyebbek Honctőn, Pankotán és Kisjenőn vannak, amelyek közül az utóbbi helyen évente egy millió cement cserepet gyártanak. Ezeken kívül Aradnak igen fejlett kályhás-ipara van, amelynek azonban igen nagy nehézséget okoz, hogy a szükséges tűzálló agyagot Gömör és Nógrád vármegyékből kell beszereznie.

A fejlettségnek igen magas fokán áll a faipar, nevezetesen a fát félégyártmánynyá feldolgozó gőzfűrész-ipar, a bútorgyártás és a hajlított fabútorok gyártása. A vármegyének ugyanis 300 ezer kat. holdnál nagyobb erdősége van, amelynek jelentékeny része ipari célokra jól felhasználható tölgy- és bükkfával van borítva. Fenyőerdő kevés van, a gőzfűrészek számára a szükséges mennyiséget az erdélyi vármegyékből a Maroson szállítják. Erősen megritkított erdőségeket csak a Maros és a Kőrös mentén lehet találni, ahonnan ugyanis a félig kidolgozott anyagot és a feldarabolt tűzifát részben vizen, részben vasúton könnyen el lehet szállítani. A hegyek belsejében azonban még mindig óriási erdőségek várnak kihasználásra, bár ezeknek a csendjét is mind több helyen zavarja meg a fűrészek lármás munkája. A termékek kiszállítása iparvasutakon történik. Legnagyobb gőzfűrészaink Aradon, Pécskán, továbbá Ácsfalva, Soborsin, Marospetres, Zarándnádos, Ágya, Dancsfalva, Kisjenő és Világos határában vannak. Bútorgyártásunk elsőrangú, hazánkban, a fővárost kivéve, olyan fejlett bútóripár, mint Aradon, sehol sincs. Egyszerű polgári bútóroktól a legfinomabb fényűzési cikkekig mindenféle bútor kerül ki a gyárakból. Értékesítésük nem csak az országban, hanem annak határain kívül, a Balkánon is történik. Két hajlított fabú-

torgyárunk is van: az egyik Borosjenőn, a másik Borossebesen. A borosjenői gyár évente 200 ezer darab széket állít elő, csaknem hatszáz munkás erejét véve igénybe. Gyártmányai jelentékeny része Olasz- és Törökországban, valamint a Balkán többi államaiban is keresett.

A fonó- és szövőipar a legutóbbi évekig nagy vállalattal nem volt képviselve. A múlt évben fejeződtek be az aradi pamutárúgyár felállításának előmunkálatai, úgy, hogy működését meg is kezdte. A vállalat részben idegen, részben belföldi tőkével, állami és városi támogatás igénybevételével alakult. Évente kb. egy millió kg. fonalat, 120 ezer kg. cérnát és 3 millió méter szövött árút termel.

A papiros iparnak csak egy nagy telepe van Aradon, amely szalmából készíti a papiros gyártás fél-kész anyagát. A szükséges szalmát a vidéki uradalmakból szerzi be és azt évente átlag 360 vagon papiros anyaggá dolgozza fel, melyet részben a belföldön, részben Ausztriában Oroszországban és Romániában értékesít.

Nagyipari vállalataink jelentékeny része az élelmezési ipar körébe tartozik. Ide kell sorolnunk nagy műmalmainkat, valamint szesz-, cukorka-, likőr-, rum-, és cognac gyárainkat. A legutóbbi malomstatisztika szerint malmaink száma 358 volt; ennek csak csekély része gőzmalom, mert legnagyobb részét a Maros és a Körös mentén levő vízi malmok teszik, bár a gőzerővel és benzinmotorral hajtott malmok számában is örvendetes haladás jelentkezik. Egyébként a vármegyében néhány szél- és szárazmalom is fellelhető. Természetesen nagyobb fontossággal a vármegyei székhelyen levő hatalmas műmalmok bírnak, amelyeknek évi 800 ezer métermázsára menő örleménye felülmúlja a vármegye valamennyi malmának a termelését. Az értékesítés a nagy műmalmainknál az ország legtávolabbi vidékein, főleg Erdélyben, valamint a külföldön: Ausztriában, Német-, Angolországban és Svájcban történik. A szeszgyártást számra kevés vállalat képviseli ugyan, mindössze 2 ipari és 2 mezőgazdasági szeszgyárunk van, de közte a közös vámterület leghatalmasabb ipari szeszgyára, amely évenként 150 ezer métermázsánál több nyersanyagot, (tengerit, zöld malátát, melasse-t) dolgoz fel. Hat millió hektoliterfok alkoholnál többet termel évente, amely után szeszadó címén öt millió, szeszadóptlék címén pedig másfél millió koronát fizet. A gyártmány jelentékeny része külföldre kerül. Cukorkagyártással két aradi ipartelep foglalkozik, amelyek fölveszik a versenyt akármelyik külföldi gyár készítményeivel. Mindkét vállalat kitűnő likőr- és rumgyártmányokat is hoz forgalomba. Aradhegyalja boraiból a világosi cognac-gyárak készítenek nemcsak a belföldön, hanem Ausztriában és Amerikában is jó hírnévnek örvendő, francia módszer szerint előállított borpárlatokat; az évi termelés értéke a millió koronát meghaladja.

A vegyészeti ipar körébe tartozó nagy vállalataink közül felemlítjük az aradi légszeszgyárat, amely a város közvilágítását is szolgáltatja s a melynek csőhálózata ma már elérte a 40 km.-t; az aradi haloxylin- és gyújtózsínór-gyárat, amely kitűnően használható robbantó szereket és biztonsági gyutacsokat hoz forgalomba s amelynek gyártmányai a Balkán félsziget államaiban is keresettek; továbbá ugyancsak az aradi kelmefestő és vegytisztító gyárat, amelynek készítményei a brassói, gyulafehérvári, szászsebesi, dévai és segesvári fióktelepek révén különösen Erdélyben örvendenek jó hírnévnek. Józászhelyen állítottak fel legutóbb egy gyertya gyárat.

Ime, rövid vonásokban városunk és vármegyénk nagyiparának a képe. Az elmúlt évtizedek alatt a fejlettségnek nem jelentéktelen fokára emelkedett.

Átmenetet a nagyiparból a kisiparba az u. n. középipari vállalatok alkotják, amelyek 52—0 munkással dolgoznak s amelyeknek a száma az utolsó két évtized alatt megkétszereződve, Aradon kb. 180-ra, a vármegyében 60-ra emelkedett. Ezek között az előbbi helyen a lakatosok, bádogosok, asztalosok, szabók és cipészek vannak képviselve, a vármegyében pedig a középipari vállalatok zöme a kőfejtésre, a tégl- és cserépegető telepekre és a malmokra esik, míg a tulajdonképeni kézműiparral csak kisiparszerűen foglalkoznak. Csupán egy-egy kovács, bádogos, lakatos, kocsigyártó, asztalos és szabó emelkedik ki munkásainak nagyobb számával és termelésének nagyobb értékével. Természetesen legnagyobb számmal vannak a segédszemélyzet nélkül dolgozó kisiparosok, akiknek a száma nehéz megélhetésük dacára is szaporodott és az utolsó húsz év alatt megkétszereződött. Nagy részüknek az önállósága csak látszólagos, még ha több munkással dolgoztatnak is, mert készítményeinek vagy egész mennyiségét, vagy jelentékeny részét egy nagyobb vállalat számára, ennek a megrendelésére, ennek az anyagából készíti. Ezek az u. n. idegen számlára dolgozó iparosok, vagy otthon-munkások. Nálunk különösen a cipészek, csizmadiák, szabók, asztalosok szerepelnek e csoportban nagyobb számmal.

Kisebb kézműiparosainknak a helyzete válságos. Egyedüli reményességét a vásárokba veti. Azonban már a vásárok jelentősége is hanyatlik. Megjelennek már a legeldugottabb falvakban is a nagyobb vállalatok részére megrendelést gyűjtők, a ruhakereskedések, cipő-, kalap-, butor-, vas-, fém-, gépkereskedők, a fogyasztási szövetkezetek, amelyek a hatalmas nagy gyárak cikkeit a szegény kisiparosnál olcsóbban adhatják.

Örvendetesen szaporodik a vármegyében azoknak a száma, akik valamilyen háziipari foglalkozás üzésével igyekeznek szűkös anyagi helyzetükön javítani. Alig van község, amelyben a háziipar valamilyen ágá-

val nem foglalkoznak, csakhogy a lakósságnak még jelentékeny része csupán a maga házi szükségletének fedezése céljából. A megye nyugati, síkföldi részén a lakosság legnagyobbbrészt vászonszövésével, kosárfonással és cirokseprű készítésével foglalkozik. A vászonszövést kezdetleges szövőszékeken főleg a pécskai és világosi járások községeiben űzik. A gyoroki csángók varrottas munkái messze földön keresettek a vásáron. A kosárfonás, kocsioldal-készítés és cirokseprű-kötés a megyének csaknem valamennyi alföldi községében egyedüli mellékkereseti forrásként szerepel. A megye síkföldi részének legszámottevőbb háziipari foglalkozása a pécskaiak kenyérsütése, akik évenként mintegy félmillió korona értékű kenyeret hoznak az aradi piacra. A keleti, hegyes, erdős vidéken lakó, nagyobbára oláh lakosság természetesen a közelében levő, bőséges mennyiségben található erdei termékek feldolgozásával foglalkozik. Favillát, lapátot, kapa-, ásó-, lapátnyelet, dézsát, talicskát, teknőt és egyéb faszerszámokat és háztartási cikkeket főleg a borossebesi és nagyhalmgyi járásokban oly nagy mennyiségben állítanak elő, hogy a maguk szükségletének fedezetén kívül bőven jut távoli vidékek vásárainak értékesítésére is. Ezenkívül nagyobb mértékben foglalkoznak szalma-székfonással Apateleken, Bokszezen és Borosjenőn; ez utóbbi helyen mintegy 180-an szék-ülés fényezésével a már említett hajlított fabűtorgyár részére. Menyéden: faabroncsot, Ágyán, Kerülőszön, Nadabon: favillát, faedényt, faszerszámot, Barzán, Doroszlófalván: cserépedényt, Csermőn: lábtörlőt, Ágyán, Feketegyarmaton és Nagyzerénden pedig talicskát és jármot készítenek nagyobb mértékben. Kár, hogy az ily módon készített háziipari cikkeknek az értékesítése nincsen kellően szervezve.

Kereskedelem. E sorok írása közben fejeződtek be az aradi áru- és értéktőzsde kialakulásának-előmunkálatai. Negyven évig tartott, hosszú szünetekkel megszakított küzdelem után végre eljutott városunk és vidékének kereskedelme ehhez a rendkívül fontos közgazdasági intézményhez. Ha valamelyik városban közszükségletet pótol az áru- és értéktőzsde, akkor Aradon minden bizonnyal igen: fejlett mezőgazdasági termelés középpontjában fekszik, a tiszántúli vidék legfontosabb emporiuma, nagy kiterjedésű vidék pénz- és hitelügyi, valamint közlekedési hálózatának központja. Hiszen összehasonlítva Aradot a szomszédos, vele egyenrangú városokkal, míg a pénzintézetek, ipari és közlekedési vállalatok alaptőkéje és a takarékpénztárak betétjei Szegeden 60, Temesvárott 81, Nagyváradon pedig 95 millió koronát tesznek ki, addig Aradon 160 millióra rugnak.

A legutóbbi mozgalom áru- és értéktőzsde felállítására, amely rövidesen eredményre is vezetett, az Aradi Kereskedelmi és Iparkamarából indult ki. A Kamara e mozgalom megindításával és sikerre juttatásával méltó koronát tett négy évtizedes működésére. Tevékenységének legfontosabb

részét teszik a miniszteriumok által végzett törvényelőkészítő munkálatokban való intenzív és eredményes közreműködése. Ama törvényhozási munkálatok közül, amelyeknek előkészítésében a Kamara a legutóbbi évek folyamán részt vett, az adótörvényeket, az ipartörvény tervezetét, a munkásbiztosítási törvényt, a bortörvényt, az ipari jövedelmekre vonatkozó törvényeket, a végrehajtási novellát, az alsóbbrendű vasutakról, a vasárnapi és ünnepnap munkaszünetről szóló tervezeteket, az élelmiszerek hamisításáról és a vámeljárásról szóló törvényt említhetjük. Kezdeményezésére foglalkozik a miniszterium az ipari munkáslakások állami támogatásáról készítendő törvénnyel és ugyancsak a Kamarából indult ki annak a nagyfontosságú tervnek a megvalósítása, hogy a hazai Kamarák és egyéb kereskedelmi és ipari érdekképviseltek a vám- és kereskedelmi politikai kérdések megbeszélésére a miniszteriumok tájékoztatása céljából központi szervezetet állítsanak fel. A kereskedelem érdekeinek megvédése céljából emelte fel szavát a mind erősebben érvényesülő kereskedelem ellenséges irányzat térhódítása ellen, sürgette a tisztességtelen verseny megrendszabályozását, a végeladások megrendszabályozását, a végeladások ügyének a rendezését, a mértéktörvény revízióját. Az ipar érdekében tanulmányokat folytatott az ipari hitel szervezése ügyében, élénk figyelemmel kíséri a közszállításokról szóló törvény pontos végrehajtását, javaslatokat tett a hazai kézműipar állami támogatásának legcélszerűbb keresztülvitele érdekében, figyelmet fordított az iparoktatás elhanyagolt viszonyainak fejlesztésére, maga is az elmúlt évtized alatt 100 ezer koronával járulván kerülete iparoktatási intézményei segélyezésére. Mozgalmat indított egy Aradon felállítandó ipari főiskola érdekében, szakvéleményeivel az ipari közigazgatási hatóságok gyakorlatába visz egységes szellemet. Pénz- és hitelügyünk érdekében az önálló magyar jegybank felállítása mellett nyilatkozott, reformálandónak tartotta a póstatakarékpénztár csekk- és kliring forgalmát. Sürgette a közüti hálózat kiépítését, részt vett a közüti törvény előkészítő munkálataiban, számos javaslatot tett a vasúti menetrend megváltoztatására, a vasúti hálózat kibővítésére, a hazai valamint a nemzetközi személy és áru fuvarozás szabályainak megváltoztatására, a vasúti tarifák célszerű megállapítására vonatkozólag, közbenjárt a kerület érdekeltségének a pósta-, távirda- és telefonnal szemben támasztott kívánságai teljesítésében, széleskörű akciót indít a Maros folyó hajózhatóvá tételének a szorgalmazása érdekében. Ime vázlatosan az utóbbi években kifejtett működés képe. Ezt még csak azzal egészítjük ki, hogy a 15 évvel ezelőtt volt 28 ezer koronás költségvetés máig az érdekeltség súlyosabb megterhelése nélkül 60 ezer koronássá bővült.

A Kamara mellett nagyjelentőségű feladat jut a kereskedelem érdekeinek megvédése, sérelmei orvoslása és kívánságai teljesítésének

előmozdítása terén a különböző kereskedelmi egyesületeknek is. Az utolsó években kifejtett tevékenységükre jellemző néhány mozzanatot a következőkben adunk: A negyvenéves Aradi Kereskedők Köre akciót indított az Aradon életbeléptetett piaci elővételi tilalom ellen, előterjesztést tett a város idegenforgalmának emelése érdekében, mindenkor súlyt vetett a munkaadók és alkalmazott között fennálló jó viszony ápolására, vita-estéket rendez a kereskedelem aktuális, közérdekű kérdései megbeszélésére, állást foglalt a polgári perrendtartásnak a kereskedői érdekeket veszélyeztető szakaszai ellen, foglalkozott az üzleti munkaidő és záróra ügyének a rendezésével; ingyenes állásközvetítője évente átlag 300 kereskedelmi alkalmazottat helyez el; szakművelő osztálya látogatott női kereskedelmi tanfolyamot tart fenn. A szabadalomlevelét egy évszázaddal ezelőtt nyert Aradi Kereskedelmi Testület pedig az aradi felső kereskedelmi iskolával kapcsolatban levő, kiváló vezetés alatt álló internátus létesítésével és fenntartásával szerzett magának érdemeket; tevékenységének nagyrészt ennek a népszerű intézménynek a gondozása foglalja le, mindazonáltal választmányi ülésein behatóan foglalkozik a helyi és országos kereskedelmi kérdésekkel, így a mérték-hitelesítés, a polgári perrendtartás és a vasárnapi munkaszünet ügyével. Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés aradi fiókja a központ felhívása folytán adott különböző ügyekben, így a közúti törvény tervezetéről, az adótörvényekről és a telefon-reform keresztülvitelének a módja felől véleményt, nagy akciót indított a bortörvénynek a borke-reskedők érdekeit sértő intézkedései ellen. Az aradi Lloyd-társulat, amellet, hogy fényes helyiségei a város kereskedőinek állandó, kényelmes találkozó helyet szolgáltatnak, főleg a gabona- és terménykereskedelem fejlesztésén fáradozik.

A kereskedelmet előmozdító intézmények közé kell sorolnunk a kereskedelmi szakoktatás különböző fokú szerveit, nevezetesen az aradi felső kereskedelmi iskolát, a női kereskedelmi tanfolyamot és a kereskedőtanonciskolát.

Visszapillantva felsőkereskedelmi iskolánk negyedszázados működésére, örömmel kell megállapítanunk, hogy ez idő alatt az ország legkiválóbb intézetei sorába lépett. Hazánkban alig van a hasonló iskolák között egy is, amely szerényebb viszonyok között kezdte volna meg pályafutását, és amelynek működése folyamán annyi akadállyal kellett volna megküzdeni, mint ennek. Az aradi kereskedők áldozatkészsége azonban lehetővé tette, hogy az eléje gördült nehézségeken győzedelmeskedjék és látogatottságára nézve az ország vidéki kereskedelmi iskolái között a harmadik helyre emelkedjék. Keletkezése óta élvezte a kormány, a város és a Kamara támogatását, de fenntartásának terhe mégis legnagyobbbrészt az aradi Kereskedelmi Testületre és a társadalomra

háramlott. A tanulók száma az első években osztályonként 40—50 volt, ma, a párhuzamos osztályokat összevonva, 100; az elmúlt huszonöt év alatt ezernél több képzett ifjút adott át a magyar közgazdaságnak. Vagyona, amelynek jelentékeny részét díszes épülete és nagyszámú alapítványai és adományai teszik, körülbelül 350 ezer koronára rug. Jelentősége túlterjed a város falain, vidékiek is igen nagy számmal keresik fel, oly annyira, hogy a lefolyt huszonöt év alatt a vidéki tanulók száma a helybeliekét meghaladta; csupán az utóbbi években emelkedik erősebben a helybeli tanulók száma. A vidéki tanulóknak az iskolába való tömeges tódulása volt az oka annak, hogy az iskola egyik alapítója az aradi Kereskedelmi Testület az intézettel kapcsolatban internátust állított fel, hogy a jobbmódú, főleg vidéki szülők teljes megnyugvással adhassák gyermekeiket az intézetbe. Az internátus népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy csaknem minden évben jóval többen jelentkeznek felvételre, mint ahány tanuló befogadására alkalmas. Fennállása óta a legutóbbi iskolai év kezdetén volt legtömegesebb a jelentkezés.

A felsőkereskedelmi iskola tanárainak vezetése alatt áll az aradi Kereskedők Körétől fenntartott s mostani alakjában három év óta fennálló női kereskedelmi tanfolyam.

A kereskedelmi szakoktatásnak legsőbb szerve a kereskedőtanonc iskola, amilyen csak Aradon van. A vármegyében ugyanis igen kevés a kereskedőtanonc, ezek részére külön iskolákat fenntartani nem érdemes, amiért is a szakoktatásban az iparos tanoncokkal együtt részesülnek. A tanulók száma csökkent, 1896-ban az iskolának 165 tanulója volt, az utolsó iskolai év végén pedig csupán 122.

A belföldi kereskedelem, főleg pedig a nagykereskedelem fejlődését előmozdító tényezők sorába tartozik a nyilvános árúraktár is. Városunk a legutóbbi évekig nélkülözte ezt a kiválóan fontos és nagyjelentőségű intézményt, holott közgazdasági viszonyai régen indokoltá tették volna felállítását. A vállalat 1910-ben alakult, tényleges működését azonban csak a folyó év elején kezdte meg. Foglalkozik beraktározásra alkalmas áruk beraktározásával, az áruk kezelésével, szállítmányozásával, azoknak tűzkár ellen való biztosításával, az árukat terhelő szállítási díjak, vámok, illetékek, fekbérek, elő- és utánvételi költségek stb. kifizetésével és beszedésével, árukra kölcsönök adásával, áruknak megbizásból való eladásával és letett pénzek kifizetésével. A vállalat tárháza 7 emeletes, hatalmas épület, 120 ezer métermázsza befogadó képességgel. Gépberendezései, elevátorai, automatikus mázsái és géperőre berendezett gabonatisztító felszerelése a legcélyszerűben és a modern technika és kereskedelmi forgalom minden követelményének megfelelően van összeállítva. A vasúti állomással iparvágánnyal van összeköttetésben. Világításra és a gépek hajtására a villamos erőt használja.

Áttérve a kereskedelem helyzetének a tárgyalására, mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy az a különbség, amely az ipar fejlettsége tekintetében a város és a vármegye között fennáll, a kereskedelem fejlettségi foka és terjedelme tekintetében még élesebben mutatkozik. Míg a megyében úgyszólván kereskedelemről alig lehet szólni, addig városunk a tiszántúli vidék legerősebb kereskedelmi központja, úgy hogy a következő sorokban csaknem kizárólag a város kereskedelmi viszonyai-val fogunk foglalkozni. Az egész lakosságnak amott másfél, itt pedig 10 százaléka foglalkozik kereskedelemmel. Egyébként a kereskedelemmel foglalkozó önálló kereső népesség szaporodása mindkét helyen igen örvendetes, sőt az utóbbi tíz évben történt haladást egyenesen rohamosnak mondhatnók, ha arra gondolunk, hogy Aradon a szaporodás 45^0_0 , a vármegyében pedig 64^0_0 . Érdekes, hogy ezzel szemben az ipari népesség szaporodása a városban nagyobb (39^0_0) mint a vármegyében (30^0_0) és általában a kereskedők száma gyorsabban növekedik mint az iparosoké. Ezt a fejlődési folyamatot természetesnek is kell találnunk. A kereskedelem fejlődésére ugyanis a többek között két körülmény van igen jelentős befolyással, nevezetesen a nagyipari vállalatok számának a szaporodása és a lakosság fogyasztó-, vagy vásárlóképességének a növekedése. Míg tehát a kereskedők számának emelkedése évről-évre gyorsulva, addig az iparosoké lassúva történik. A munkabérek emelkedése és a kereseti alkalmak szaporodása, az utóbbi években tapasztalt nagyfoku drágaság dacára is, a legsőbb néposztályok vásárlóképességének emelkedését, tehát a fogyasztás kiterjedését vonta maga után. Abban a községben, ahol néhány évtizeddel ezelőtt a szatócs képviselte a kereskedelmet és az ipart, lévén nála minden kapható, amire a kevés igényű lakosságnak szüksége van, ma már a kereskedelem specializálódik és a szatócsnak látnia kell, mint alakul abban a községben külön cipőkereskedés, kalapkereskedés, ruhakereskedés, divatkereskedés, vaskereskedés, gépkereskedés, papirkereskedés, könyvkereskedés, holott mindezeknek a cikkeit valamikor ő árulta a községben egyedül. Húsz évvel ezelőtt mindezek a specializált kereskedelmi ágak egyáltalában nem, vagy 1—2 képviselővel szerepeltek a vármegyében, ma pedig már számuk eléggé jelentékeny.

A kereskedelem most van hódító útján a vármegyében. Az első hódítók mindig kis emberek, tevékenységük köre szűk, csak egy-egy község csekély számú lakosságára terjed ki — ezért nem szólhatunk a vármegyében nagykeresedelemről. Ellenben Arad már a nagykereskedők városa, itt a hódítás már régen befejeződött, annyira, hogy a vármegye fogyasztó közönségének meghódítása is innen indult ki. A város nagykereskedőinek árúit hordták szét a vidék minden részébe az ismét eladók, akiknek szaporodtával a város kereskedelme is fokozatosan

fejlődött. Arad volt a vidék kereskedelmének a központja; e jelentőségéből csak a közlekedés nagyarányú fejlődése következtében veszített némileg, mert ahol a vidéki kereskedelem már megerősödött, elkerüli Aradot és közvetlenül a fővárosi, vagy külföldi kereskedőkkel igyekszik összeköttetést szerezni. Mindamellett kiviteli és behozatali kereskedelmünk kiterjed Európának jelentékeny részére, sőt a tengeren túlra is. Főbb kiviteli cikkeink a gabonaneműek, a gazdasági magvak, a liszt, a bor, a szesz, szarvasmarha, sertés, ló, baromfi, tojás, fa, vasáru-gyártmányok, bútorok stb. Behozatali cikkeink nagy részét a fűszer- és gyarmatarúk, dízmű- és norinbergi, kézmű- és divatarúk stb. teszik. A város kereskedelmének külső képe is impozáns: a főútvonalon és az oda torkoló mellék utcákban egymás mellett állanak a fényes kirakatokkal bíró, hatalmas üzletek, amelyek közül nem egy bátran a főváros hasonló üzletei mellé helyezhető.

A nagykereskedelem egyes ágaira áttérve, mindenekelőtt a gabona- és terménykereskedelmet kell emlitenünk, amely Aradon, mint az Alföld gazdagon termő vidékének központján, igen nagy arányokat ölt. Nagyságáról csupán az aradi állomáson fel- és leadott gabona mennyisége alapján még csak megközelíthető képet sem alkothatunk, mert több százezer métermázsára megy ama gabonamennyiség, amelyet az aradi kereskedők az ország más termőhelyéről is vásárolnak és városunk érintése nélkül tovább adnak. Az aradi gabonapiacra vevők-ként természetesen elsősorban a nagy aradi malmok szerepelnek, de nagymennyiségű gabonát dolgoznak fel az aradi szeszgyárak is. Jelentékeny tömegű gabona kerül Erdélyben is eladásra, ellenben az azelőtt oly híres aradi kiviteli kereskedelem az utóbbi években veszített jelentőségéből. Ha kedvező körülmények a kivitelt lehetővé teszik, csaknem kizárólag Ausztriára szorítkozik. Gazdasági magvakat és hüvelyeket azonban Ausztrián kívül Németországba, Franciaországba, Belgiumba és Hollandiába is szállítunk.

Régi, jelentős tárgya az aradi kereskedelemnek a bor és a szesz. Van borkereskedőcégünk, amely már egy évszázadnál régebb idő óta áll fenn s szerez arad-hegyaljai boraival világszerte dicsőséget borkereskedelmünknek. A filokszeravész ugyan nagy károkat okozott az arad-hegyaljai szőlőkben, de azóta a szőlők felújításának a munkája serényen folyik, úgy, hogy jó termésű esztendőben, mint amilyen pl. az 1908. évi volt, a Hegyalja musttermése a 130 ezer hektolitert is meghaladja, amelyből közönséges fehér, siller és vörösboron kívül kitűnő minőségű fehér és vörös pecsenyebor és csemegebora készül. Az új termésnek nagy része még a szüret helyén kerül eladásra, igen sok évben külföldi borkereskedők bevásárlásai révén, másik része azonban az aradi borkereskedők pincéibe kerül. Sajnos, a borkereskedelem helyzete évről-

évre rosszabbodik. Egyrészt ugyanis a belföldi fogyasztás csekély, másrészt szerencsétlen körülmények boraink kivitelét nehezítik meg. Így bőséges termés idején nagymennyiségű bor marad értékesítetlenül.

A szeszereskedelem lebonyolítói a már említett szeszgyárakon kívül a szabadmagánraktárakkal bíró kereskedők, akik a vidéken levő mezőgazdasági szeszgyárak termelvényeit vásárolják össze. Forgalmuk évente mintegy 3 millió hektoliterfok tiszta alkoholra tehető. Bár szesz-kivitelünk nyugat felé régi jelentőségéből veszíteni volt kénytelen, kelet felé azonban, főleg a Balkán államokba, még mindig jelentékeny mennyiség kerül kivitelre.

Az állatkereskedelem meglehetősen decentralizálódott és inkább a vidéki, vármegyénkben főleg a borosjenői, borossebesi, eleki, kisjenői, nagyhalmágyi, pankotai és pécskai állatvásárokon bonyolódik le. Természetesen az aradi állatvásárok forgalma azért meghaladja a vármegye vásárainak a forgalmát, de kétségtelen, hogy a folytonosan szaporodó állatvásárok forgalmának egy részét elvonják. Az aradi állatvásárok forgalmáról tájékoztatást nyújthatunk azzal, ha megemlítjük, hogy az elmúlt évben, amikor pedig hosszú ideig vásári zárlat is volt, körülbelül 40 ezer szarvasmarha, 37 ezer sertés és 17 ezer ló került eladásra. A kereskedők helyzete az utóbbi években igen súlyossá vált; az állatok árai rendkívül módon felemelkedtek, aminek következtében az élő állatok beszerzése igen nehézé vált. Piacunkról a kivitel éppen ez okból csekély, csupán a szeszgyárak hízott állatai kerülnek Ausztriába és Németországba. Erősen fellendült az utóbbi években a baromfi és tojás kereskedés; az utóbbiból pl. háromezer métermázsát szállítanak el Aradról a fővárosba, Ausztriába és Németországba.

A fakereskedők városunk legrégebbi kereskedői között szerepeltek és Arad régóta egyik középpontja a marosmenti fakereskedelemnek. A megye keleti nagy erdőségeiben ugyanis nagyrészt csak keményfa terem, a puhafa-szükségletet Erdély fenyveseiből kell fedezni. Így a Maroson már régóta élénk tutajozás fejlődött, mert az Erdélyből hozott fenyőfának és a marosmenti bükk- és tölgyerdőségek keményfának szállítására a Maros olcsó útja kedvezőnek kínálkozott. Csakhogy, míg a fenyőfának jelentékeny része a helybeli iparvállalatokban félig vagy egészen feldolgozódik és mint fél- vagy készgyártmány, értékében tehát megsokszorozódva hagyja el piacunkat, addig a keményfát, rendszerint mint tűzifát, kisebb mennyiségben mint bányafát és talpfát, többnyire már a termelési helyen kidolgozott alakjában visszük a piacra. A Maroson kedvező vizállás esetén leusztatott tűzifa mennyiségét évente 350—400 ezer köbméterre tehetjük, míg vasúton kb. 360 ezer métermázsá érkezik. Száraz években azonban a marosi forgalom rendkívül aláhanyatlík, ami a vízi és vasúti szállítás költségei között

levő óriási különbség folytán, kereskedőinkre rendszerint tetemes károsodást okoz.

A most felsorolt cikkekben városunknak inkább a kiviteli kereskedelme nagy, ez alatt egyaránt értvén a külföldre és a városon, valamint a vármegyén kívül menő, de belföldre irányuló forgalmat. Nem csekély fontossággal bírnak azonban azok a nagykereskedelmi vállalatok, amelyek bizonyos árucikkeket a külföldről vagy belföldről jórészt közvetlenül a termelőnél szereznek be nagy mennyiségben és adják el a helybeli vagy vidéki ismételadóknak. Azok közé a cikkek közé amelyek legnagyobb mennyiségben tárgyai ennek a — mondjuk — behozatali kereskedelemnek, tartoznak a szén, a kőolaj, a só, a cukor, a vasárúk, a fűszer- és gyarmatárúk, a sör, a diszmű- és norinbergi árúk stb. Évente egy millió métermázsánál jóval több szállítmány érkezik ezekből a cikkekből vasúton, amelyek megérkezésük után rövidesen átmennek vagy a fogyasztó vagy a továbbeladó tulajdonába.

Kereskedelmünknek, ide értve a kiskereskedelmet is, sok nehézséggel kell megküzdenie. Az a mozgalom, amely a fogyasztókat a közvetítő kereskedelem mellözése végett szövetkezésre hívja, nálunk is meglehetősen halad előre, a kiskereskedelemnek igen sok helyen érzékeny kárára. Annak dacára, hogy az állam a fogyasztószövetkezeteket jelentékeny segéllyel pl. adómentességgel támogatja, mégis számtalan helyen nem váltották valóra azokat a reményeket, amelyeket alapításukhoz fűztek. Vármegyénk lakossága nem mutatkozik nagyon fogékonyak a szövetkezetek alapítása iránt: mindössze 19 fogyasztó szövetkezet áll fenn, összesen 2800 taggal; forgalmuk az utolsó évben megközelítette a 800 ezer koronát, amelynek fele fűszerárúkra esett. Kereskedelmünknek a fogyasztó szövetkezeteknél még nagyobb bajokkal kell megküzdenie. Itt elsősorban a társadalomban és a törvényhozásban minduntalan fel-felbukkanó kereskedelemellenes törekvéseket kell említenünk, másrészt pedig a nagymértékben elhatalmasodó árkartellek súlyosbítják a kereskedelem helyzetét, amelyek versenytársak hiányában a belföldi árakat oly magasra csigázzák, hogy áthárításuk lehetetlenné válik.

Pénz- és hitelügy. Az, hogy városunkban alakult meg az első magyar vidéki pénzüintézet, eléggé ékes bizonyítéka annak a fejlett üzleti szellemnek, amely városunkat már régtől fogva áthatja. A kereskedelem és ipar fejlődése karöltve jár a hitelviszonyok átalakulásával, javulásával, egyik a másik nélkül nem tökéletesbülhet, egymást szükségképpen kiegészítik. Azt az előkelő helyet, amelyet városunk kereskedelmi és ipari szempontból az ország vidéki városai között elfoglal, megtartja, ha pénz- és hitelügyi viszonyainak fejlettségét is vizsgáljuk. Az elmúlt évtizedben a haladás a pénzforgalom terjedelmében, akár a pénzüintézetek számának, akár azok üzletkörének emelkedését tekintjük, igen rohamos. Ez főképp

az aradi pénzüintézetekre áll, de a vármegye közgazdasági fejlődése együttjárt a szervezett pénzforgalomnak a megye területén való kiterjedésével is. Másfél évtizeddel ezelőtt még a takarékpénztárak, bankok és szövetkezetek száma Aradon csak 9, a vármegyében pedig 16 volt, ma pedig számuk Aradon 29-re, a vármegyében pedig 27-re emelkedett. Pénzüintézeink valamennyien a helybeli érdekeltség alkotásai, az új kibocsátásokat, amelyek pedig különösen az utóbbi években igen gyakran és igen nagy mértékben mentek végbe, rendszerint a helyi piac vette fel és nem engedte, hogy külső befolyások érvényesüljenek pénz- és hitel viszonyai alakításában. A helyi piacnak ez a nagy ereje az oka annak is, hogy a nagy fővárosi hitelintézeteknek nálunk nincsenek fiókjai.

Pénzüintézeink rohamos fejlődésére mindenekelőtt saját tőkéiknek szinte bámulatosan gyors emelkedéséből vonhatunk következtetést. Tizenöt évvel ezelőtt az aradi részvénytársasági alapon szervezkedett pénzüintézetek¹⁾ alaptőkéje csaknem hat millió, a megyebelieké pedig kb. hétszázezer koronára rúgott, holott ma az előbbieket alaptőkéje megközelíti a 18 millió koronát, az utóbbiaké pedig meghaladja a 3 milliót. Az új kibocsátásokat a legnagyobb gyorsasággal vette fel a helybeli piac a névértéknél lényegesen magasabb árfolyamokon, amely fölösleget az évi nyereség egy részével pénzüintézeink a tartalékalapok gyarapítására fordítottak. Meg is erősödtek pénzüintézeink tartalékalapjai, amelyek 4 és félmillió koronáról 11 és félmillió koronára emelkedtek, úgy hogy most már 32 és félmillió korona saját tőke felett rendelkeznek.

Bármennyire is növeljék azonban pénzüintézeink saját tőkéiket, mégis ezek valamint az idegen tőkék között, amelyek kezelésükre vannak bízva, igen nagy az aránytalanság. Az idegen tőkék legfontosabbjának, a takarékbetéteknek ugyanis csak kis hányadát teszik a saját tőkék. Ezek a betétek ugyanis részben új elhelyezések, részben a régiek kamatozásával csak a legutóbbi másfél évtized alatt is rohamos módon emelkedtek; az 1895. évi állapottal szemben, amidőn összegük kb. 18 millió koronára rúgott, ma a betétek összege megközelíti a 90 millió koronát, ami kétségtelen bizonyítékaul szolgál a viszonyok nagymértékű javulásának, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy a gyakori alapítások és alaptőke felemelések az elhelyezésre váró tőkéket amúgy is szerfölött igénybe vették. De különösen örvendetesnek kell tartanunk a megyebeli pénzüintézeteknél elhelyezett betéteknek valóban óriási emelkedését, mert ennek nagy része — bár számokkal most nem áll módunkban kimutatni — a kistőkéből jön össze, az emelkedés tehát a vagyonosodás terjedését mutatja.

1) A szövetkezetekről később szólunk.

Az aktív bankügyletek közül elsősorban a váltóüzletet kell említenünk, mint amelynek forgalma az utóbbi években szinte hihetetlen arányokban megnövekedett. Tizenöt év alatt az évvégi mérlegekben kimutatott váltótárca álladék 19 millió koronáról 100 milliónál magasabbra emelkedett. Pénzintézeteink ugyanis, annak dacára, hogy a takarékbetétek nagysága jelentékenyen növekedik, nem képesek a saját és a reájuk bízott tőkékkel dolgozni, tehát visszleszámítolás útján szerzik be a forgatott tőkék egy részét. Még pedig a vidéki kisebb pénzintézetek az aradiakkal állanak visszleszámítolási viszonyban, ezek pedig részben az osztrák-magyar bank aradi fiókjánál, újabban pedig egyes nagyobb fővárosi hitelintézeteknél értékesítik tárcájukban levő váltókat. A visszleszámított váltók értéke 1910-ben közel 36 millió koronával szerepel az évi mérlegekben.

Pénzintézeteinknek jelentékeny forgalmu üzletága az értékpapirokra és árukra való előlegezés, valamint a folyó számlára nyújtott hitel, amely üzletág főleg a kereskedelmi életben bir nagy fontossággal. Az ily módon felhasznált kölcsönök mérleg szerinti álladéka az utolsó 15 év alatt megkétszereződött, amennyiben a múlt év végén pénzintézeteink mérlegeiben 31 millió koronával szerepelt. Az előlegek összegének emelkedésére azonban az utóbbi években kétségtelenül hatással volt a gazdasági termények megdrágulása is.

Régtől fogva üzött bankügylet a jelzálogos kölcsönöknek a nyújtása, amelynek kiterjedését mutatja az, hogy a legutolsó év mérlegeiben kitüntetett közel 35 millió koronával szemben, az ily módon nyújtott kölcsönök az 1895. évi mérlegekben csak 15 millió koronával szerepelnek. E kölcsönök nagymértékű emelkedése azonban korántsem jelenti azt, hogy a városi és vármegyei ingatlanok ennek arányában terhelődtek meg, bár kétségtelen, hogy emelkedésüknek egyik hathatós tényezője az utóbbi években keresztülvitt építkezések nagy száma, azonban ez üzletkörüket pénzintézeteink a szomszédos vármegyékre is kiterjesztik főleg azzal a céllal, hogy az utóbbi években történt nagyobb parcellázások következtében a kisebb gazdák földszerzési törekvéseit olcsóbb kölcsönök nyújtásával segítsék elő. E kölcsönöket régebben pénzintézeteink kizárólag betáblázásra, készpénzben, részletenként való lefizetésre nyújtották, most már azonban néhány aradi pénzintézet üzletkörében a záloglevél-üzlet is szerepel és törlesztéses kölcsönöket is ad.

Ez ügyletek lebonyolításán kívül pénzintézeteink más téren is fejtenek ki élénk tevékenységet. Részben más pénzintézetek alapításában való részvétellel, részben fiókintézetek felállításával piacaik körét mind nagyobbra és nagyobbra terjesztik ki. Emellett alapításokban, consorcionalis üzletekben is mind jelentékenyebb mértékben vesznek részt. Így a múlt esztendőben is két pénzintézetünk segítette elő két nagy

biztosító társaság megalakulását; nagy mennyiségben vásárolták a magy. kir. kincstár által legutóbb kibocsátott 4°/o-os magyar koronajáradékot; elősegítették az aradi pamut- és automobil gyárok, a sertéshizlaló telep és az aradi termény- és áruraktár felállítását. Mégis ipari vállalatok alakításában sokkal kevesebb mértékben vesznek részt, mint amennyire a gondozásukra bizott tőkék nagy tömege indokoltá tenné. A változás azonban be fog következni. A folytonosan szaporodó pénzüintézetek versenye ugyanis — e sorok írásának esztendejében is öttel szaporodott az aradi pénzüintézetek száma — kényszeríteni fogja a pénzüintézeteket, hogy a reájuk bizott tőkék gyümölcsöztetésére új eszközöket, új utakat válasszanak még akkor is, ha azok a régiéknél kockázatosabbak.

Amint említettük, a kisebb tőkék, a kisiparosok, kiskereskedők és kigazdák pénzei nem annyira a részvénytársasági alapon szervezkedett pénzüintézetekben, mint inkább a szövetkezetekben keresik gyümölcsözésüket. A különböző célú szövetkezetek között kétségtelenül a hitelszövetkezetek száma emelkedik leggyorsabban. Különösen mondható ez az Országos központi hitelszövetkezet kebelébe tartozó hitelszövetkezetekről, amelyeknek alapítása és működése a nagyarányú állami támogatás következtében jelentékeny módon meg van könnyítve. Harminc szövetkezetünk tagja a központnak; nagyrészüik gazdasági hitelszövetkezet és csak három tisztán ipari, részben termelő, részben hitelszövetkezet; a többi pedig iparosok és gazdák együttes alapítása. Az ipari hitelszövetkezetek száma lassan halad, aminek oka az, hogy a városban levő három hitelszövetkezet a kisiparosok hiteligenyeit viszonyaikhoz képest kielégítő módon szolgálják ki, a vidéken pedig az iparosok kevesebb száma és szétosztottsága folytán a szövetkezetek alapítása nehézségekbe ütközik és csak a gazdákkal egyetértve történhetik meg.

Hitelviszonyaink tárgyalása során nem szabad megfeledkeznünk arról az intézetről, amely kiválóan előzékeny eljárásával lehetővé teszi, hogy pénzüintézeteink a szükséges anyagi erők birtokában legyenek, nevezetesen az Osztrák-magyar bank aradi fiókindezeteről. Kétségtelen, hogy igen nagy része van abban, hogy pénzüintézeteink az elmúlt másfél évtizedben olyan szép fejlődésnek a példáját mutatták, amilyenhez hasonlót kevés városunk tud nyújtani. Másrészt pedig természetes az is, hogy erősen fejlődő kereskedelmi, ipari és hitelforgalmunk tette az aradi fiókot a hazai bankfiókok között harmadik helyre, annak ellenére, hogy főleg az utóbbi években pénzüintézeteink visszleszámítolási üzleteik lebonyolítására mind többször fordulnak a fővárosi nagyobb pénzüintézetekhez. Kereskedelmünk azonban nemcsak közvetett úton, a pénzüintézeteken keresztül, hanem közvetlenül is fokozott mértékben veszi igénybe az aradi bankfiókot. Annak a nagyarányú fejlődésnek a bemu-

tatására, amelyet a bankfiók csak a legutóbbi másfél évtized alatt elért, csupán arra kell hivatkoznunk, hogy valamennyi műveletének összege 22 millió koronáról 80 millióra, nyers jövedelme pedig 160 ezer koronáról 600 ezer koronára szállott fel. A forgalom tetemes részét most is a helyi váltók leszámítolása alkotja; hogy milyen óriási a növekedés ugyanezen idő alatt a leszámított váltók számában és értékében, kitűnik abból, hogy míg 1895-ben 18 ezer darab 17 millió korona értékű váltót számított le, addig a múlt évben már 88 ezer darabot 62 millió korona értékben. Ha más adattal nem tudnók bizonyítani kereskedelmünk fejlődését, csupán ez a néhány szám is teljesen elegendő volna. A leszámított váltók átlagos összege 746 korona, ami nagyobb, a lejárató idő átlaga pedig 69 nap, ami pedig kisebb, semhogy kiskereskedőink, kisiparosaink és a kisgazdák váltóhiteleik kielégítése véget a jegybankhoz fordulhatnának.

Biztosítás. Sajátságos, hogy míg a hitelnek a nagy gazdasági jelentőségével nagyon is tisztában vannak termelőink, addig az utóbbinak, a biztosításnak a nagy horderejét még mindig nem tudják kellően méltányolni. Még mindig óriási nagy azoknak a javaknak az értéke, amelyek gyakori megsemmisülés veszélyének vannak kitéve és mégis biztosítatlanok, holott az évről-évre kifizetett nagy kárösszegek eléggé buzdíthatnának a biztosításra. Hiszen míg másfél évtizeddel ezelőtt vármegyénkben a biztosító társaságok a tűz okozta kár megtérítése címén 140 ezer, jég okozta kár megtérítése címén pedig 38 ezer koronát fizettek ki, addig most az előbbi célra 240 ezer, az utóbbira 144 ezer koronát fordítottak. A jövő talán itt is meghozza a kívánt javulást.

Közlekedés. Abban, hogy iparunk és kereskedelmünk oly nagyarányú fejlődést vett a legutóbbi évtizedek alatt, kétségtelenül legnagyobb része közlekedési viszonyaink javulásának van. A jelentékenyebb községek már valamennyien a közlekedésnek két tényezőjével is, a közutakkal és vasutakkal, benne vannak a forgalom hálózatában, ami mind a termelésnek, mind a fogyasztásnak a kiterjesztését vontta maga után. Az elmaradt vidékek lakosságának szükséglete tágult és mivel a kereseti alkalmak száma is szaporodott, vásárló képessége emelkedett, fogyasztása bővült, új cikkekre is kiterjedt és ezzel kiterjesztésre kényszerítette a termelést is, ami viszont szükségessé tette a közlekedés viszonyainak a további fejlesztését.

Azok a sártengerek, amely régebben még a nagyobb községeknek egymással és a megyei székhellyel való forgalmát az év jelentékeny részében csaknem lehetetlenné tették, ma már jórészt eltűntek. Közutaink fejlődésében örvendetes haladás tapasztalható és mind az állam, mind a törvényhatóság és községek kielégítő gondot fordítanak a még mindig kiépítetlen utak elkészítésére és a meglévő útvonalak jó

karban tartására. Másrészt azonban kétségtelen, hogy vármegyei úthálózatunk kiépítése tekintetében még itt-ott sok tennivaló van hátra és hogy éppen a nagyarányúvá vált forgalom érdekei a közutaknak még a jelenleginél is nagyobb mértékű gondozását igényelnék. Rohamos haladás mutatkozik ellenben a város utcáinak és utainak a fejlesztésében, mert a város közönsége nagy áldozatokkal törekszik arra, hogy hatalmas kereskedelmi és ipari forgalma megfelelően gondozott, lehetőleg kifogástalan állapotban levő utakon akadálytalanul bonyolódjék le. A belváros valamennyi utcáját aszfalttal burkoltatja, méltán viselhetné az „aszfalt-város“ nevet, a többieket kőburkolattal látja el; gondot fordít a városból kivezető főútvonalakra is, amelyeket nagy költséggel szintén aszfalttal, vagy kockakővel tesz könnyen járhatóvá. Az utak és utcák kiépítése és jókarban tartása részben a kövezet-, részben az útdóalapból történik, még pedig évente igen jelentékeny összegekkel; a múlt esztendőben ugyanis a két alapból utak és utcák létesítésére és fenntartására 200 ezer koronát fordított a város. Az utak forgalmának nagyságáról pedig fogalmat nyújt a múlt esztendőben beszedett kövezetvám nagysága, amely a 150 ezer koronát megközelítette. Útdócímén 75 ezer korona folyt be. Az aradi közlekedésnek régóta vajudó kérdése: a Maroson átvezető új vashidak építésének az ügye is az 1910. év végén megoldásra vezetett. Körülbelül húsz éven keresztül folytak a tárgyalások az iránt, hogy városunk Újarad községgel kedvezőbb összeköttetést nyerjen. A régi fahíd ugyanis már elhelyezésénél fogva is inkább a várral való forgalom könnyebb lebonyolítását szolgálta és mivel a város és a vár között a Maros áthidalása a régi fahíd lebontása után is szükséges, a Maros-hidak ügyének a kérdése két új vashíd építésével oldódott meg, amelyek közül az egyik Újaraddal, a másik a várral való forgalom lebonyolítását végzi. Az előbbi építési költségei, amely közúti vasút-sínnel van ellátva, 1'6 millió koronára, az utóbbié pedig 600 ezer koronára rugott. A hidak építésével egyidejűleg megkezdődött az óvártéri körtöltés kiépítése és az Óvártér rendezése is, úgy, hogy az Újarad felé vezető vashíd megnyitásával átadható volt a közlekedésnek az Óvár-téren keresztül vezető, széles, nagy forgalom lebonyolítására alkalmas, gránit kockakövekből készített út is.

A vármegyei utak között fontosságra nézve természetesen az állami utak állanak első helyen, amelyek közül három érinti a vármegye területét. Az egyik észak-déli irányú: a debrecen-fehértemplomi elsőrendű állami út, a másik kelet-nyugoti irányú, a Maros folyó mentén, a vármegye déli határán halad: a kiszombor-aradi kitűnő állami út, amelyek egymást városunk területén keresztezik, végül a harmadik Békés és Bihar-vármegyét köti össze vármegyénk északi részen keresztül: az alföldi transzverzális állami út. Ezeknek hossza 124 kilométer, míg 15 évvel

ezelőtt állami utaink hossza csak 97 kilométert tett ki. Valamennyi kitűnő állapotban van. Állami úthálózatunk bővítéséről a jövőben is gondoskodva van; a kormány útépitési programja szerint ugyanis az 1907—1918. évek között vármegyénk területén az arad-soborsin-valemarelaszo-dobrai útnak vármegyénkbe eső 87 km. hosszú szakasza, továbbá a nagyvárad-nagyhalmágy-brádi útnak ugyancsak vármegyénkbe eső 31 km. hosszú szakasza minősül át állami úttá. Fokozatosan halad törvényhatósági közutaink kiépítése és jókarban tartása is; míg másfél évtizeddel ezelőtt az 580 km. hosszú hálózathoz 94 km. volt kiépítetlen, addig ma csupán 25 km. Évente 5—600 ezer koronájába kerülnek a vármegyének a közutak. Már jóval lassabban haladnak a községi közlekedő utak kiépítésének a munkálatai, ezeknek az utaknak a fele még mindig kiépítetlen. Nagy a községi közdülő utak hossza is. Az útdó címén befolyt jövedelem 50 ezer koronáról 350 ezerre nőtt.

Városunk közúti forgalmában csak a legutóbbi évek hoztak javulást. Csak még néhány évvel ezelőtt is e forgalom lebonyolítója a negyven év óta fennálló, 9 kilométer hosszú vonallal bíró lófogatu vaspálya volt. A város tárgyalásokba bocsátkozott a vállalattal, hogy vonalait villamos üzeműekké alakítsa át, a tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. Ennélfogva gondoskodni kellett más, modernebb közlekedő eszközről, anélkül azonban, hogy az előbbi vállalatnak adott kizárólagos jog sérelmet szenvedjen. Erre pedig kitűnően alkalmasnak bizonyult a városi kezelésben levő automobil-omnibusz-forgalom, amely 1908. év nyarán meg is indult és működésével sikerült is hamarosan megnyerni a közönség rokonszenvét. A vállalat pénzügyi viszonyai az első másfél évben nem voltak kedvezők, ma már azonban a közönség is jobban megbarátkozván vele, forgalma is erősen megnövekedvén, pénzügyi szempontból is kielégítően működő vállalat. Az új forgalmi eszközöknek a megindulása jelentékeny változást idézett elő a város közúti forgalmában, nevezetesen gyorsabbá, olcsóbbá és így természetesen nagyobbá vált. Az autobuszok menetdíjait alacsonyabban állapították meg mint a lóvasut díjai voltak, ami arra kényszerítette a közúti vaspálya vállalatot, hogy díjait még alacsonyabbra szállítsa le. Ennek következménye a személyforgalom óriási fellendülése lett. Míg ugyanis 1907-ben a lóvonat kb. 600 ezer személyt szállított, addig 1910-ben már 800 ezernél többet, de ugyanebben az évben már az autobuszok forgalma a másfél milliót meghaladta. A közúti vaspálya teherárúknak az állomásról a városba és vissza szállításával is foglalkozik, még pedig a város kereskedelme fejlődésével arányban, mindinkább nagyobb mértékben; a szállított teherárúk mennyisége a múlt esztendőben a 90 ezer tonnát megközelítette.

A vasúti közlekedés szempontjából városunk és vármegyénk igen

kedvező helyzetben van. A vármegye vasúti hálózata még néhány évtizeddel ezelőtt igen szegényes képet mutatott; vasutvonal csak észak-déli irányban és Aradtól kelet felé a megye déli határán, a Maros mentén haladt rajta keresztül, úgy hogy sem a keleti, sem a nyugati része vasúton megközelíthető nem volt, pedig a szántóföldeknek, erdőségeknek és hegyeknek mérhetetlen kincsei heverték ott értékesítés nélkül. Ma már egészen megváltozott helyzettel állunk szemben, a vármegyének alig van nagyobb községe, amely a vasúti hálózatba bekapcsolva nem volna. A vármegye képét az *Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak* teljesen átalakították, elhatottak a vármegyének addig ismeretlen, a külső világtól elzárt vidékeire, amivel egyrészt a kulturát terjesztették, másrészt pedig a rejtett kincsek felszínre hozásával gazdaságilag primitív állapotban levő vidékeket nyertek meg a nemzeti termelés számára. A helyi érdekű vasútnak igazi mintaképe ez a vasút. Kizárólag annak a vidéknek a forgalmára van utalva, amelyen vonalai végig futnak, de másrészt annak a vidéknek gazdasági fellendülése, nagyarányú fejlődése csaknem tisztán a vasútnak köszönhető. A teheráru forgalma megkétszereződött, a szállított árúk mennyisége ma meghaladja az egymillió tonnát; a vasúttal évente utazó személyek száma megötszöröződött s ma túlmegy a harmadfél millió. 15 évvel ezelőtt naponta 1600 utast szállított, ma hatezret; háromezer tehervonat helyett ma már csaknem 10 ezer bonyolítja le a teheráruforgalmat. Ma már évente ezer és ezer tonna agyagot, földet, homokot, követ, cementet, bort, cukrot, cukorrépat, épület- és műfát, tüzfát, gabonát és örleményt stb. szállít. A vasút megindította a gazdasági fellendülést, ez pedig növelte, továbbfejlesztette magát a vasutat. A társaság nem is fukarkodott a nagyarányu befektetésekkel. Ennek igazolása végett csupán arra hivatkozunk, hogy összes kiadásai 15 év alatt megkétszereződve, csaknem ötfélmillió koronára emelkedtek. Ennek jelentékeny részét hasznos beruházásokra, mozdonyok és kocsik beszerzésére, műhelyek és állomások megnagyobbítására és jókarban tartására fordítja.

Az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak több szárnyvonalat építettek, amelyekkel a megye közlekedési viszonyait még előbbre vitték. Kiépült a kétegyháza-kisjenői, majd a kisjenő-újszentannai vonal, amelyek vármegyénket Békésmegyével, a vasutat pedig egy újabb ponton az államvasutakkal kötötték össze. Kezelésébe vette a magántulajdonban levő borossebes-menyháza keskenyvágányu vasutat, amely jórészt a végállomása közelében levő bánya- és iparvállalatok termékeinek és az újabb fellendült kies menyháza fürdőhely közönségének a szolgálatában áll.

Legújabbán, az arad-hegyaljai mórvasút kiépítésével ismét bővült a vármegye vasúti hálózata 57 kilométerrel. Ez a vasút Aradról indul ki, közvetlenül az országút mellett, tehát az érintette községeken

keresztül Gyorokig haladva, onnan a hegyek alján két irányba tér el: északon Pankotánál csatlakozik az Aradi és Csanádi Egyesült Vasúthoz, délen pedig Máriaradnánál az államvasutakhoz. Mivel pedig az Arad-Hegyalján rendkívül fontos szerepet tölt be és Arad szempontjából fennmaradása okvetlenül kívánatos, célszerűnek látszott a mótorosüzemet villamossá átalakítani. Ebben az irányban meg is indultak a tárgyalások még pedig annyira eredményesen, hogy az átalakító munkálatok hamarosan befejeződnek és az arad-hegyaljai községek mentén rövid időn belül villamosvasút fogja lebonyolítani a forgalmat, amely egyszersmind a községeket is olcsó villamosárammal fogja ellátni.

Fontos szerepet töltenek be az u. n. iparvasutak és a gazdasági kisvasutak is. A főbb vonalak kiépítése maguk után vonták a vállalkozói kedv fellendülését, különösen kőbányák és faipari vállalatok nagy számban keletkeztek, természetesen azonban ott, ahol a nyersanyagot bőven kapták: völgyekben, hegyoldalokon, erdőségekben. A lefejtett követ és ledöntött, feldarabolt és felfűrészelt fát a telep helyéről iparvasúton szállítják a fő vasúti vonalnak legközelebbi, de még így is sok helyen 20—30 km. távolságban fekvő állomására. Az iparvasutak mellett igen nagy számmal vannak a földbirtokok termékeinek a kiszállítására szolgáló kisvasutak is. A magánhasználatban levő eme vasutak között gőzerejű iparvágány van 22 km., keskenyvágányú gőzüzemű iparvasút 170 km., kézi vagy állati erőre berendezett ipari vagy mezői kisvasút 200 km.

A közlekedésnek harmadik tényezőjéről, a vízi útról, kevés a mondanivalónk. Vármegyénk természetes víziútakban nem szegény; délen a Maros a határa, középen és északon a Körösök futnak rajta keresztül. A Maroson régebben igen élénk volt a forgalom; ma már csak fát tutajoznak nagyobb mértékben, bár mégis kisebb mennyiségben, mint régen; továbbá homokot és, főleg ősszel, almát hoznak kisebb-nagyobb mennyiségben. A vízi forgalom csökkenésének az oka kétségtelenül a közutak és a vasúti vonalak kiépítésében rejlik. A törvényhozás legutóbbi felhatalmazása szerint évenként a Maros szabályozására 484 ezer koronát költhet a kormány, még így is azonban csak 25 év múlva fejeződnek be a szabályozás Piskitől a torkolatig. Mivel pedig a szabályozást a csatornázásnak kell követnie, hogy a hajózás akadálytalan legyen, így ha a kormányok csak annyit költenének a Marosra, amennyire a törvényhozás felhatalmazása terjed, a hajóforgalom mégis csak 30 év múlva indulhatna meg. De amint a tapasztalat mutatja, a kormányok a Maros szabályozására még ennyit sem fordítanak, mert a folyó évben csak 300 ezer, a múlt évben meg éppen alig 100 ezer korona használódott fel szabályozó munkálatokra. A Marosnak a vármegyére eső 214 km. hosszú szakaszán eddig végrehajtott szabályozási munkálatoknak annyi eredménye van, hogy az arad-konopi szakaszon a hajózó út már biztosítva volna és ha a

kisvízi meder nincs is kellőképen kiképződve, a helyenként fellépő hajózási akadályokat a rendelkezésre álló kotrógépekkel gyorsan el lehet távolítani. A Kamara e sorok írása közben határozta el, hogy a marosmenti érdekeltség bevonásával erőteljes akciót indít a szabályozás és hajózhatóvá tétel gyorsabb végrehajtása érdekében.

Pósta, távíró. Az elmúlt évtizedben óriási módon megnövekedett a pósta, távíró és távbeszélő forgalma a városban és a vármegyében egyaránt. A póstai hálózat ma már a megye legjelentéktelenebb falujáig is elhatol. A póstaintézmény is lényegesen hozzájárult a megyének, különösen keleti, elmaradt kulturájú része fellendítéséhez, de ezzel viszont a maga forgalmát és jövedelmezőségét is előmozdította. Tizenöt évvel ezelőtt Aradon mindössze másfél millió, a megyében ennél valamivel több levelet és levelezőlapot irtak és kaptak, ma pedig az aradi forgalom a 12 millió darabot, a megyei a 8 milliót is meghaladja. A kocspóstaiküldemények száma is a kétszeresnél jóval magasabbra emelkedett. Az utalványforgalom, amely másfél évtizeddel ezelőtt 12 millió koronát tett ki, ma túllép a 30 milliót. Hasonló fejlődést vett a távíró és távbeszélő lebonyolította forgalom is, aminek különös jelentőséget az kölcsönöz, hogy ez intézményeket első sorban az ipar, kereskedelem és forgalom érdekeltsége veszi igénybe, nagyarányú fejlődésük tehát ezeknek a virágzása mellett tanuszkodik. A táviratokkal és távbeszélővel lassan barátkozott meg közönségünk, de lassan-lassan mégis hozzászokott. A táviratok száma megkétszereződött; az évente fel- és leadott táviratok száma megközelíti a 400 ezret. Tizenöt évvel ezelőtt mindössze alig ötszáz állomásról lehetett beszélgetést folytatni, ma már csaknem háromszor annyiról. De a megnövekedett forgalom legékeesebb bizonyítéka a távbeszélőn váltott beszélgetések számának a rohamos növekedése, amely évente alig haladta meg a félmilliót, míg ma megközelíti a hat milliót.

Az elmaradt vidékek mind erősebben és erősebben kapcsolódnak a gyorsabb mozgásukhoz, a kedvezőbb helyzetüknél fogva gyorsabban fejlődőkhöz, hogy annál ellenálthatatlanabbul, annál biztosabban haladjanak a fokozatos fejlődés útján tovább és tovább . . .

A mezőgazdaság fejlődése 1895—1910.¹⁾

Irta: Ipolyi-Keller Iván.

Fekvése. Arad vármegye, melynek területe 6075 □ km., azaz 1055,744 kat. hold, gazdaságilag két főrésze oszlik és pedig alföldre és hegyvidékre. Az alföldi rész az egész megye területének kétharmad-

¹⁾ A mezőgazdasági növényekről, termés-eredményekről és állattenyésztésről szóló részt Meiszner Ernő írta.

dát, míg a hegyvidék egyharmadát teszi. A mezőgazdaságilag fontos alföldi rész két főrésze oszlik, és pedig a nagyobbik rész a Maros folyó jobb partjától északnak a Fehérkörösig, illetve a Nádor csatornáig és Csigér patakig, a kisebbik rész pedig a Fehérköröstől, illetve a Nádorcsatornától szinte észak felé a Feketekörösig terjed. A két terület, mind természeti sajátágaiban, mind talajviszonyaikban egymástól különbözik. Míg a Maros és Fehérkörös köze a tengerszíne felett 108 és 114 méter magasságú, addig a Fehér- és Feketekörös köze a tenger színe felett 90 és 100 méter magasságban van. Ezek szerint tehát a Fehér- és Feketekörös közötti rész jóval lapályosabb fekvésű, vizenyösebb talaj, amiért is Lunkaságnak nevezik. A Maros és Fehérkörös közt elterülő rész talajának minősége igen változó. Igen jó fekete termékeny humuszdús földek vannak ott, a hol nyugat felé két helyen is benyúlik Csanád megyébe; így délen a Maros mellett Szemlak, Pécska, Kis- és Németpereg, északon Megyesbodzás, Megyesegyháza, Almás- és Nagykamarás községek határában. Az utóbbi helyeken azonban már homokosabb részletek is találhatók. Nagyobb homokterület fekszik Kürtös, Mácsa és Lőkősháza határában. Szikesebb földek Arad város, Nagy- és Kisvarjas, Forraynagyiratos, Öthalom, Sikló, Ottlaka, Nagypél, Gyulavarsánd, Székudvar határában vannak. Erősen kötött hideg talajuk van a hegyek alatt elterülő világosi, pankotai, tornovai földeknek. A föld általában elég jó minőségű és kedvező időjárás mellett különösen kitűnő minőségű búzát és tengerit ad. A nedves őszi és téli időjárást igen meghálálja. Folyó ezen a részen nincs; csak egy száraz ér. A két Körös között elterülő Lunkaság talajának minősége általában kötött, sok helyen szikes és csak a magasabb helyek, amelyek a régi árvizektől mentesek voltak, inkább szelidebbek, kevésbé kötött minőségűek. 1879-ben a Fehér- és Feketekörös köze teljesen árvíz alá jutott és így e terület állandó művelése még nem is oly régi. Talaja a nagy nedvességet nem igen szereti, úgy, hogy bár nedves időben ad ugyan elég jó szénatermést, azonban jó búza termést csak megfelelő száraz időben nyújt. A búza minősége azonban mégis gyengébb, mint a Maros és Fehérkörös közt elterülő földeken termő buzáé. A hegyvidék mezőgazdaságilag nem bír nagy fontossággal, kivéve a Fehérkörös és Maros völgyét, amely széna- és fatermelésben számottevő és széna-termésénél, valamint erdei legelőinél fogva állattartásra elég kedvező. Igen érdekes a hegység nyugati része, ott, ahol az Alfölddel minden dombos átmenet nélkül érintkezik. Ezen az oldalon vannak a híres aradhegyaljai szőlők. A déli részen Gyorok, Ménes, Ópálos erős fehér és veres boraikkal és a ménesi asszuval, észak felé Muszka, Magyarád, Pankota, Apatelek, Mokra híres asztali boraival tűnnek ki. A szőlők a megye egész területének kb. 0.6%—0.7%-át teszik, t. i. kb. 7—8000 holdat.

Éghajlata. Alföldi, száraz jellegű és igen változó; a nyár, elvéve az egyes helyeken fel-fellépő zivatarokkal, száraz-meleg; a tél ritkán kemény. Általában a csapadék, amelynek évi mennyisége 634 mm., kevés.

Népesség és birtokmegoszlás. A vidékenkénti gazdálkodásra igen nagy befolyással van, hogy minő nép lakja és minő területeken oszlik meg a gazdálkodás. Arad megyében magyarok, németek és románok laknak, még pedig igen változatos megoszlással. A hegyvidéken úgyszólván csak románok laknak, a síkrészen vegyesen oszlanak meg. A telepes községek lakossága német és magyar vegyesen. Vannak szorosan egymás mellett fekvő községek, amelyek közül az egyik magyar, a másik teljesen román. A Csanádmegye felé eső részeken magyarok és németek élnek, román azonban igen kevés. A népesedése sajátos elosztását a telepes községek okozzák. Mentől közelebb megyünk Csanádmegyéhez, annál belterjesebb gazdálkodást találunk, a mezőhegyesi ménesbirtokhoz közel fekvő falukban igen meglátszik a mezőhegyesi ménesbirtok okszerű gazdálkodásának jótékony hatása, még pedig mind az állattartás, mind a gabonatermesztés terén s mentől közelebb megyünk a hegyekhez, kevés birtok kivételével, fokozatosan külterjesebb lesz a gazdálkodás.

Birtokmegoszlás tekintetében több nagy uradalom van: József főherceg öfensége kisjenői, bánkúti, gróf Wenckheim Frigyes székudvari és borossebesi, gróf Zselénski Róbert ötvenesi, zimbrói, báró Solymossy Lajos borosjenői uradalmi házi kezelés alatt, míg herceg Sulkowsky pankotai, báró Edelsheim Gyula zarándi uradalmi kisbérletekbe vannak kiadva. Ezen uradalmak területe ötezer és huszezer hold között váltakozik. Az ötszáz holdtól ötezer holdig terjedő kisebb birtokok régi aradmegyei családok birtokában vannak. Mind az uradalom, mind a kisebb uri birtokok belterjes gazdálkodásaikkal igen szép példát nyújtanak a kis paraszt gazdaságoknak.

A lakosok közül mezőgazdasággal foglalkozik 269816 egyén, a következő megosztás szerint: nagybirtokos: 111, közép birtokos: 686, haszonbérő: 323, kisbirtokos (50 holdtól 100 holdig) és bérő 2684, 50 holdon aluli kisbirtokos és bérő 98569, törpe birtokos és napszámos: 47524, részes földműves: 1734, gazdasági cseléd: 23567, gazdasági munkás: 91439, gazdasági tisztviselő: 625, erdőszettel foglalkozik: 2554.

Összehasonlítva az adatokat az 1895. évi mezőgazdasági statisztika adataival, azt találjuk, hogy fogyott a közép- és nagybirtokok száma, ellenben nőtt a kisbirtokok és bérletek száma. Ennek egyik oka, hogy Sulkovszky hercegnek mintegy 22000 holdat kitevő kirtokából, kivéve kb. 6000 hold erdőt, kb. 8000 hold öt nagyobb bérletbe, a többi pedig kisbérletbe adatott ki. Általában az utóbbi időben a birtokoknak parcellánkénti eladása és kisbérletbe való adása a gyakori.

Művelési ágak szerinti megoszlás. Az 1895-ik év adatai szerint, százalékokban kifejezve, az egész megye területéből esett szántóföldre 41·4%, szőlőre 0·6%, kertre 1·7%, rétre 4·9%, legelőre 16·2%, erdőre 30·6%, nádasra 0·1%, terméketlen volt pedig 4·5%.

E számok azóta lényegesen megváltoztak, mert nagyobbodott a szántóföld és szőlő területe, apadt a legelő, rét, nádas és a terméketlen terület.

A föld forgalmi értéke. Az utóbbi években a föld ára és a föld hasznobére igen magasra emelkedett, amint azt az alanti kimutatás bizonyítja, ahol az 1911-ik évi adatok alapján a legkisebb és az eddig elért legmagasabb árak vannak járásonként feltüntetve.

Kimutatás

föld árak és hasznobételekről 1911-ik évi adatok alapján.

Közigazgatási (szolgabírói) járásonként		Föld árak						Föld hasznobérek				
		kertek gyümölcsök	szőlők	szántóföldek				szántóföldek				
				5 kat. holdig	100 kat. holdig	1000 kat. holdig	ezer holdon felül	5 kat. holdig	100 kat. holdig	1000 ka holdig	ezer hol- don felül	
k o r o n a												
Arad t. h. v.	tól	3000	4500	1600	1400			80	30	28		
	ig	4000	6000	2000	1800			120	40	35		
Aradi járás		3000	4000	1200		1100		60	44	40		
		4000	5000	2000	1300	1890	1600	70	64	64		
Borosjenői járás		1400	2000	1000		700	900	30	30	24		
		4000	6000	1800	1500	1300	1200	70	60	50	35	
Borossebesi jár.		1200	3000	800	300			28	25	20		
		2000		1000	800	500	180	40	30	20		
Eleki járás				1500	1350	1300	1150	75	60	55	40	
		2200	4000	2000	1800	1550	1400	80	70	60	50	
Kisjenői járás		1400	1600	800	800	700	500	40	40	30	20	
		4000	4400	2000	1600	1200	1200	100	80	50	50	
Pécskai járás		3200	5000	1600	1700			50	80	40	36	
		5400	6000	2500	2000	1400		100	100	80	40	
Máriaradnai jár.		1000	4000	800	800			10	40			
		3000	6000	2000	1000			60	60			
Nagyhalmágyi j.		500		400								
		600		600				12				
Tornovai járás				700				25	25			
		1200		900	800			30	30	20		
Világosi járás		1400	2500	800	760			52	48	42	35	
		2000	7000	1600	1600	800	700	70	60	58	56	

Mezőgazdaság, mezőgazdasági növények. Arad vármegyének az 1911-ik évi statisztika adatai szerint 508,023 kat. hold kiterjedésű

szántóföldje van, a mi az összterületnek körülbelül felét 53.3%-át teszi ki.¹⁾ A szántóföld zöme az alföldi jellegű síkságon, a kisebb része a hegyvidéken terül el. Az Arad vármegyében található szántóföldek általában véve termékenyek s a kedvező talajviszonyoknál fogva azokon az összes mezőgazdasági növények u. m. gabonafélék, hüvelyesek, kapások, kereskedelmi növények és takarmányneműek sikerrel termelhetők. Legfontosabb terménye a vármegyének az *őszibúza*, mely circa 212,000 kat. holdon, vagyis az összes szántóföldi területnek majdnem felerészében, (41.6%) termeltetik. Ennél valamivel nagyobb területen és pedig a szántóföldnek 49%-án, csak Temes- és Torontálvármegyében termelik a búzát hazánkban. Az aradmegyei arányszámot pedig még csak Bácsbodrog-, Békés-, Csanád- és Heves vármegyék érik el, ezek után közvetlenül a Duna-Tisza köze jön, a hol azonban a búzával bevetett terület már csak 34%-ot tett ki. A búza után második főterménye a vármegyének a *tengeri*, melyet circa 152,000 kat. holdon, vagyis a bevetett területnek majdnem 13%-án (30%) termelnek. Jóval kisebb terület jut már a *zabnak*, amennyiben csak 30,000 kat. holdon (5.7%) vetik és a *tavaszi árpának*, mely circa 20,000 kat. holddal (4%) szerepel. A kalászosok között legutolsó helyen áll a *rozs* 12,000 kat. holddal (2.3%). Területi nagyságot véve tovább is alapul sorrend szerint következik a *burgonya*, *dohány*, *cukorrépa*, *takarmányrépa* és *kender*, melyeknek körülbelül egyenlő nagyságu területük 4000—4000 kat. hold (0.8%) van, míg a *dinnye* és a *különféle zöldségfélék* egyenként 1500 kat. holdat (0.31%) foglalnak el. Ha megemlítjük azt, hogy *repcével* és *kölessel* circa 800—800 kat. holdat szoktak bevetni és hogy a *babot*, *tököt*, *seprőcírköt* egyenként circa 300—300 kat. holdon termelik, nem szabad említés nélkül hagynunk a *borsót*, *lencsét*, *mákot* és *lent* sem, mely utóbbiak azonban sajnos alig számbavehető területen nyernek elhelyezést.

Az itt közöltekből látható a nagy aránytalanság, mely a termelt növények területi nagysága közt fennáll és nyilvánvaló továbbá, hogy Arad vármegyében egyoldalú gazdálkodás folyik, mely a *fősulyt a szemtermelésre fekteti*. Bár a területi megoszlást, illetőleg területi aránytalanságot részben a talajviszonyok idézik elő, nem tagadható, hogy bizonyos növényeket az eddiginél nagyobb mennyiségben lehetne és kellene is termelni. Itt említjük első sorban a *burgonyát*, mely ma már az összes háztartásokban mindennapi és nélkülözhetetlen élelmicikké vált. A burgonyát éppen oly nagyságú területen termelik a vármegyé-

¹⁾ Az 1895. évi statisztikai felvétel szerint a szántóföld 441.311 kat. holdból, vagyis az összterületnek 41%-ából állott. 15 év alatt tehát a szántóföldi terület az erdők és legelők rovására 12.3%-kal, vagyis 66.712 kat. holddal nagyobbodott meg.

ben mint akár a takarmányt, akár cukorrépát, akár a dohányt, akár a kendert. 50 mm. átlag termést véve fel a burgonyából, teremhet Arad-megyében a kimutatott 3000 kat. holdon circa 150,000 q. burgonya. Ha figyelembe vesszük, hogy a termelt mennyiségnek circa $\frac{1}{3}$ -a állatok takarmányozására fordítatik, marad emberi táplálkozásra évenként 100,000 q. burgonya, vagyis 400,000 lelket véve fel Arad megye lakosságául, jut fejenként és évenként aradmegyei burgonyából 25 deka burgonya. Ha nem is lehetne az aradmegyei összes burgonya szükségletet a talajviszonyoknál fogva itt Arad megyében előállítani, azt hisszük, hogy a burgonyának szánt területet az eddiginek tizszeresére lehetne felemelni. Hasonlóan és aránytalanul kevés Arad megyében a *babnak*, *borsónak* és *lencsének* szánt terület is, mely növényeket szintén jóval nagyobb területen kellene itt termelni, nemcsak azért, mert ezen növények nagyobb mérvű termelését a talaj és éghajlati viszonyok megengedik, hanem azért is, mert mint emberi táplálékul szolgáló értékes cikkek nagy keresletnek örvendenek, s így természetük feltétlen haszonnal járna.

A *takarmánynövények* közül Arad vármegyében *lóherét*, *lucernát*, *zabosbükkönnyt*, *csalamádét* és *mohart* szoktak vetni és pedig az 1911-ik évben be volt vetve lóherével és lucernával 15,000 kat. hold (3%), zabosbükkönnyel, csalamádéval és moharral pedig 22,000 kat. hold (4.2%), ami épen nem mondható soknak, sőt felette kevésnek, mert ezen circa 37,000 kat. hold takarmány a szántóföldi területnek csak 7%-át teszi ki. Nagy baj az is, hogy ezen u. n. mesterséges takarmányneműeket leginkább csak nagy- és középbirtokosok (bár szintén nem elegendő mennyiségben) vetik, míg a kisgazdák csak szórványosan és kísérletképen, de rendszeresen nem foglalkoznak vele, mi az állattenyésztésre kimondhatatlan kárt jelent, mert jöminőségű mesterséges takarmány hiányában az állatok takarmányozása sem lehet megfelelő és főleg a téli takarmányozás hagy még általánosságban sok kívánni valót hátra. A kisgazda állatja ugyanis télen át tökön, tengerikórón és polyván kívül egyebet nem igen szokott látni. Ilyen „*koszt*“ mellett pedig csak annyit lehet elérni, hogy az állat életben maradjon, de semmiesetre sem lehet tőle várni, hogy dolgozni tudjon, sok tejet adjon, vagy pláne, hogy meghizzék.

A szántóföldi területnek járasonként való megosztlását az alábbiak illusztrálják.

Az 1911-ik évi statisztikai adatok szerint van az

aradi járásban	---	---	---	---	61,977 kat. hold
borosjenői járásban	---	---	---	64,020	„ „
borossebesi	„	---	---	35,653	„ „

eleki	járásban	---	---	69,435	kat.	hold
kisjenői	"	---	---	89,536	"	"
magyarpécskai	"	---	---	48,101	"	"
máriaradnai	"	---	---	23,165	"	"
nagyhalmágyi	"	---	---	15,173	"	"
tornovai	"	---	---	35,297	"	"
világosi	"	---	---	51,439	"	"
Arad tvh.-ban	---	---	---	14,227	"	"
összesen				---	---	508,023 kat. hold.

Legtöbb szántó föld van tehát a kisjenői, legkevesebb Arad sz. kir. város területe mellett a nagyhalmágyi és máriaradnai járásokban.

Az egyes járások összterülete és az egyes járások szántóföldi területe közti arányt az alábbi táblázat tünteti fel.

A járás neve	Össz- terület	Szántó- földi terület	Szántó föld viszonylagos nagyisége %
	kat. hold	kat. hold	
Aradi	79566	61977	77.9
Borosjenői	100163	64020	63.9
Borossebesi	156692	35653	22.7
Eleki	81062	69435	85.6
Kisjenői	150389	89536	59.5
Magyarpécskai	66548	48101	71.9
Máriaradnai	164502	23165	14.8
Nagyhalmágyi	73893	15173	20.5
Tornovai	89699	35297	39.3
Világosi	73700	51439	69.6
Arad th.	19530	14227	61.5
összesen	1055744	508023	53.3

Ezen táblázatból kitűnik, hogy százalékban kifejezve a legtöbb szántóföldje az eleki, aradi, magyarpécskai járásoknak van, míg a máriaradnai, nagyhalmágyi, borossebesi és tornovai járásokban a szántóföld csekély, aminek az a magyarázata, hogy amíg az előbb említett járások az alföldi síksághoz tartoznak, addig az utóbbiak a hegyvidéken fekszenek.

Terméseredmények. Az alábbiakban számokban mutatjuk be 1902-től 1911. évig terjedőleg vagyis 10 évre visszamenőleg a vármegye holdankénti átlagos termését, de nem az összes mezőgazdasági növények-

ről, hanem csak a négy főkalászosról (buza, rozs, árpa, zab) és tengeri meg burgonyáról, mivel a többi növények átlagterméseinek kipuhatolása megbízható feljegyzések hiányában nem sikerült.

	Búza	Rosz	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
1902	8·1	7·3	7·6	7·7	8·5	60
1903	6·5	6·5	7·7	7·8	8·0	50
1904	5·0	4·5	6·0	4·5	4·5	35
1905	6·5	6·0	6·5	6·0	2·5	30
1906	9·0	9·0	9·5	8·0	11·0	55
1907	4·0	4·0	8·0	8·0	9·0	30
1908	6·0	6·0	9·0	7·0	8·0	30
1909	4·5	4·5	8·0	7·5	8·0	40
1910	8·5	8·2	7·0	7·0	10·0	45
1911	9·0	8·0	7·8	7·5	6·6	25
	67·1	64·0	77·1	71·0	70·1	400

Meg kell jegyeznünk, hogy 1904., 1905., 1907. és 1908. években abnormális szárazság uralkodott, amelyet főleg a tengeri, burgonya és takarmányneműek szenvedtek meg. Ettől eltekintve, azt látjuk a fenti adatokból, hogy a búza tíz évi átlagtermésben adott ... 6·7 q-át a rozs ... 6·4 „, árpa ... 7·7 „, zab ... 7·1 „, tengeri ... 7·0 „, burgonya ... 40·0 „

Ezen adatok tehát igazolják az előbb elmondottakat, t. i. hogy a *búzának* oly nagy területen való termelése nem mondható indokoltnak, mert 6·7 mm. átlagtermelés kevés. A *rozs* majdnem annyi termést ad, mint a buza. Az *árpa* pedig állandóan kielégítő termést adott és tíz évi átlaga 7·7 q., a mi miatt érdemes volna az árpának termelését forcirozni, hasonlót mondhatunk a *zabról* is. Kielégítő a *tengeri* átlag termése és jó átlaga van a burgonyának is. A burgonya ugyanis dacára a 4 évi abnormalisan száraz esztendőnek tíz évi átlagban 40 q. termést adott, a burgonyának nagyobb területen való termelése tehát jövedelmezőnek ígérkezik.

Az alábbi kimutatásban bemutatjuk azt, hogy az 1911-ik évben mily nagyok voltak a járási átlagok a búzából, rozsból, árpából, zabból, tengeriből és burgonyából.

T e r m e t t á t l a g						
Melyik járásban ?	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
	m é t e r m á z s a					
Aradi --- --- --- --- ---	9 ¹	8 ⁸	8 ³	8 ⁵	6 ⁰	30 ⁰
Borosjenői --- --- --- --- ---	6 ³	6 ⁰	7 ⁰	7 ⁰	5 ⁰	25 ⁰
Borossebesi --- --- --- --- ---	5 ⁸	6 ⁵	5 ⁰	7 ⁰	5 ⁰	20 ⁰
Eleki --- --- --- --- ---	11 ⁵	9 ⁵	10 ⁰	9 ⁰	8 ⁰	35 ⁰
Kisjenői --- --- --- --- ---	10 ⁰	8 ⁵	9 ⁵	7 ⁵	9 ⁰	35 ⁰
Magyarpécskai --- --- --- --- ---	9 ⁹	8 ⁵	9 ⁵	8 ⁰	7 ⁵	23 ⁰
Máriaradnai --- --- --- --- ---	9 ⁰	8 ⁰	7 ⁸	7 ⁵	7 ⁰	20 ⁰
Nagyhalmágyi --- --- --- --- ---	7 ⁰	5 ⁵	5 ⁰	5 ⁵	4 ⁵	15 ⁰
Tornovai --- --- --- --- ---	7 ⁰	7 ⁵	6 ⁵	8 ⁰	9 ⁵	15 ⁰
Világosi --- --- --- --- ---	9 ⁰	7 ⁵	7 ⁰	8 ⁰	6 ⁰	45 ⁰
Arad trh. v. --- --- --- --- ---	11 ⁰	9 ⁰	11 ⁰	11 ⁰	7 ⁰	45 ⁰
Vármegyei átlag 1911-ben ---	8 ⁹	7 ⁸	7 ⁸	7 ⁴	7 ²	26 ⁴

E számokból kitűnik, hogy az 1911-ik évben Arad városa mellett az aradi, eleki, kisjenői és magyarpécskai járásokban termett, úgy a gabonanemüekből mint a két kapásnövényből a legtöbb. Megjegyezni kívánjuk azonban, hogy az 1911-ik évi kapás növényekre a hosszantartó szárazság nem volt kedvező s ezért oly kicsi e két növényből a a terméseredmény. Normális években 50 %-al több szokott teremni, úgy a tengeriből, mint a burgonyából, míg az 1911-ik évi gabona termés valamivel a közepesen volt felül. Minthogy a magyar nóta szerint: „jó földben terem a búza“, az 1911-ik évi termésből következtetve, de egyébként is, a legjobb minőségű szántóföldek az eleki, kisjenői, magyarpécskai és aradi járásban vannak.

Arad vármegye termésait összehasonlítva hazánk más vármegyéivel, azt látjuk, hogy nem az utolsó vármegyék közé tartozik.¹⁾ Nagyon fontos közgazdasági érdek, hogy ezt a helyet nem csak megtartsa, hanem még előbbre kerüljön, a mi azonban csakis racionális gazdálkodással érhető el. A talajnak jobb megmunkálása és bővebb trágyázása, jó minőségű vetőmagvak alkalmazása, helyes vetésforgó, a gyomoknak intenzívebb irtása ugyanis még igen sok kívánni valót hagy hátra s ezek figyelembe vétele nélkül *többtermelés* el sem képzelhető.

Állattenyésztés. A különböző állattenyésztési ágak közül *szarvasmarhatenyésztés* az, mellyel Arad megyében a legnagyobb előszeretettel foglalkoznak. Eredetileg Arad megyében is, hasonlóan a szomszéd-

¹⁾ 1911-ik évben ugyanis az országos átlag volt búzából 83, rozsból 68, árpából 82, zabból 69, tengeriből 76, burgonyából 358 mm.

vármegyékhez a *magyar fajta* volt kizárólag elterjedve. Idők folyamán azonban a földárak rohamos emelkedésével a természetes takarmánytermő területek (rétek, legelők) lassanként szántóföldi művelés alá kerülvén, kénytelenek voltak a gazdák nyáron át is mesterséges, tehát drága takarmánnyal állataikat takarmányozni és istállón tartani. Ennek következtében az állattartás is mind inkább drágább lett. Ily körülmények közt a lassú fejlődésű magyar marhának tenyésztése már nem mutatkozván oly rentabilisnak, mint ennek előtte, az aradmegyei gazdák is kezdtek áttérni a „nyugati“ fajták tenyésztésére, melyek gyorsabban fejlődnek, jobban híznak és több tejet adnak. Így került a hegyvidékre a *pinzgau*i és a sík vidékre a *pirostarka fajta* (simmenthali, berni) és ma már ott vagyunk, hogy a borosjenői járást kivéve a többi kilenc járásban mindenütt a nyugati marha van majdnem kizárólag, vagy legalább is domináló számban elterjedve.

Még nem is oly régen jó híre volt az aradmegyei magyar marhának s ennek előmozdításában nagy része volt a *herceg Sulkovszky-féle* és a *József főherceg-féle* uradalomnak, ahonnan rég időktől fogva kikerülő jóminőségű bikák a körzet köztenyésztését minőségileg erősen javították. Ennek hatása ma is látható a borosjenői és kisjenői járás köztenyésztésében. Van azonban ma már igen szépen előrehaladt piros-tarka-köztenyésztésünk s itt első helyen kell megemlékeznünk a pécskai járásról s főleg ebben levő Németpereg községről, melynek állatállománya minőség dolgában felveszi a versenyt akár egy svájci községével. A németperegi gazdák megérdemlik, hogy nevük Arad vármegye monografiájában külön is megörökíttessék, mert mint józanul gondolkozó, szorgalmas értelmes és magyar érzelmű gazdák díszére válnak Arad megyének. A pinzgau-i fajta marha — mely leginkább a hegyvidéken van elterjedve — még általában sok kívánni valót hagy hátra.

Második helyen kell megemlékeznünk a *lótenyésztésről*. Igen szép formájú és nagytestű lovakat találunk a síkságon, míg a hegyvidéken külsőleg gyengébb, de kitartó lovakat láthatunk. A lóállomány főleg a a pécskai, eleki, kisjenői, aradi járásokban indult jó fejlődésnek, s e téren a mezőhegyesi ménésbirtok *tájfajta* ménei igen jó korrektoroknak bizonyultak. Eredetileg Arad megyében kizárólag könnyű mozgású és kisebb testű lovak voltak elterjedve, ma már azonban a hidegvérű lótenyésztés is kezd tért foglalni. Az aradmegyei lovakat nagy előszeretettel vásárolja a hadsereg a hadicélokra állandóan, a Balkán-államok megbizottjai is felkeresik az aradmegyei lóvásárokat. Igen nagy látogatottságnak örvendenek a pécskai, aradi, kisjenői, pankotai lóvásárok. A magán ménések között gróf Károlyi Gyuláé (Mácsa), Kintzig Jánosé (Tövisgyháza) és Czáránkéé (Seprős) érdemelnek említést, hol az angol-fajta lovak részben tisztavérben, részben félvérben tenyésztetnek.

Harmadsorban a *sertéstenyésztéssel* kell foglalkoznunk. Arad vármegyében, majdnem kizárólag a *mangolicza fajta* zsírsertés van elterjedve, szórványosan találni azonban jorkshirei, bedtshirei és báznai sertéseket is. A magántenyésztők közül említést érdemel a Sulkovszky-uradalom, és főleg a kisjenői főhercegi uradalom tenyészete, mely utóbbi főleg erős csontozata, kiegyenlítetttsége és nagy testtömege által országos hírré tett szert. Ezen két uradalom kiváló sertésállománya, továbbá a mezőhegyesi ménésbirtoknak első rendű sertés tenyészete a köztenyésztésre is jó hatással volt, úgy annyira, hogy ma Arad megyének községi sertés állománya a multhoz képest határozott javulást mutat. A sertés-tenyésztés számbeli növekedését azonban nálunk is az időszakoként fellépő sertésvész gátolja meg.

Számottevő szerepet játszik Arad megyében ma még a *juh is*, bár a juhállomány számszerűleg lassú apadást mutat. Arad megyében a *fehér és fekete racka juh* van elterjedve, melynek tenyésztésével azonban uradalmak vagy nagyobb birtokosok nem foglalkoznak. A köztenyésztésben pedig egyes vidékeken a juh elaprósodott, miért is általánosságban az aradmegyei juhállomány testtömegének nagyobbítása nagyon kívánatos volna. A világosi járásban találunk itt-ott merinó keresztezésű juhokat és a máriaradnai járásban a racka és cigája keresztezéseket.

A *kecsketenyésztéssel* leginkább a hegyvidéken foglalkoznak a legtöbb kecskét találunk a borossebesi járásban, utána nagyhalmágyi, a máriaradni és tornovai járásokban, legkevesebb a kecske a síkságon, főleg az eleki és magyarpécskai járásban. A kecskét általában a szegénység fokmérője gyanánt szokták szerepeltetni s ezen példabeszéd a tornovai, borossebesi és nagyhalmágyi járásra vonatkozólag találó is, mert a három járás Arad megye legszegényebb vidéke.

Az alábbi kimutatásban ismertetjük Arad megyének állatállományát, (mely 1911-ik évben vétetett fel) járásonként és fajonként részletezve :

Sorszám	Járás neve	Szarvas- marha	Ló	D a r a b		
				Sertés	Juh	Kecske
1	Aradi	9752	7928	15488	8534	148
2	Borosjenői	16042	5935	16516	13265	719
3	Borossebesi	14427	3288	6495	10061	5709
4	Eleki	9962	8192	28301	5944	61
5	Kisjenői	20959	12247	29848	30352	482
6	Magyarpécskai	7845	6103	16243	1999	20
7	Máriaradnai	11112	1487	6925	9484	3640
8	Nagyhalmágyi	8959	1131	5267	7308	4470
9	Tornovai	11183	3031	8181	12407	3175
10	Világosi	8185	7023	15283	8480	1308
11	Arad város tvh.	1059	84	189	2300	
		119485	56459	148736	110134	19782

Ezen kimutatásból kitűnik, hogy legnagyobb állatállománya van a kisjenői és legkisebb a nagyhalmágyi járásnak. Láthatjuk továbbá, hogy a szarvasmarha állomány még egyszer nagyobb a loállománynál, a sertések száma pedig valamivel több a juhokénál, míg a kecskék száma a legkevesebb.

Ha figyelembe vesszük az egyes járások területi nagyságát, úgy a különböző állatfajok járásonkénti megoszlásáról a következő képet nyerjük.

A j á r á s		Esik egy □-km.-re				
neve	kiterjedése km.	szarvas-	lóból	sertésből	juhból	kecskéből
		marhából	d a r a b			
1. aradi	458	21.2	17.3	33.8	18.6	0.4
2. borosjenői	576	27.8	10.3	28.6	23.0	1.2
3. borossebesi	902	15.9	3.6	7.2	11.1	6.4
4. eleki	467	22.1	17.5	60.5	12.7	0.1
5. kisjenői	865	24.2	14.1	34.5	35.0	0.5
6. magyarpécskai	383	20.2	10.5	44.4	5.2	0.06
7. máriaradnai	947	11.6	10.5	7.3	10.0	3.8
8. nagyhalmágyi	425	21.0	2.6	12.3	10.7	10.5
9. tornovai	516	21.4	5.8	15.8	24.0	6.1
10. világosi	424	19.2	16.15	35.9	20.0	3.0
11. Arad th.	112	9.4	0.7	1.6	20.0	0.0
összesen	6075	20.5	9.9	27.7	18.5	3.0

Az 1911. évi állatszámolás adatait összehasonlítva a vármegye népességével, azt találjuk, hogy Arad vármegyében, melynek ugyancsak az 1911-ik évi összeírás szerint 413,042 lakosa van, minden 1000 lélekre esik

szarvasmarhából	... ..	302.0	darab
lóból	... ..	145.7	„
sertésből	... ..	300.0	„
juhból	... ..	272.0	„

Ha pedig szembeállítjuk a vármegye állatállományát az ország állatállományához és azt vizsgáljuk, hogy hány drb. állat esik négyzetkilométerenként és 1000 lélekre az országos és az Arad vármegyei állományból, úgy erről az alábbi képet nyerjük.

Volt 1911-ben				Az egész országban	1 □-km-re esik	1000 lélekre esik
szarvasmarha	---	---	---	6,079,534	21.7	333.6
ló	---	---	---	1,983,356	7.0	108.8
sertés	---	---	---	6,374,325	22.8	349.8
juh	---	---	---	7,442,852	26.5	408.4

Volt 1911-ben				Arad megyében	1 □-km-re esik	1000 lélekre esik
szarvasmarha	---	---	---	119,485	20.5	302.0
ló	---	---	---	56,459	9.9	145.7
sertés	---	---	---	148,736	23.7	300.0
juh	---	---	---	110,134	18.5	272.0

E szerint tehát Arad vármegye szarvasmarha- és sertés-állománya az országos átlag körül van, ló-állománya nagyobb, juh-állománya pedig kisebb az országos átlagnál.

Meglehetősen virágzásnak indult Arad megyében a legutóbbi időben a *baromfi-tenyésztés* is, főleg az aradi, pécskai, eleki és kisjenői járásokban, míg a hegyvidéken ezen állattenyésztési ág is még sok kívánni valót hagy hátra. Az aradi, pécskai, eleki, kisjenői és pankotai hetivásárok alkalmával nagy mennyiség kerül megvételre export céljaira. A köztenyésztés anyagának javítására már évek óta a sárga és fehér orpington, pekingi kacsa, emdeni lud és a bronz-pulyka kerül kiosztásra, melyek gyorsabb fejlődésénél és nagyobb testüknél fogva jó korrekto-roknak bizonyultak és jó keresztezéseket produkáltak. Hátrányául róható fel ezen nemes fajtáknak a csekélyebb tojó képesség, amit azonban a nagyobb tojások némileg ellensúlyoznak. Az 1895-ik évi összeírás szerint volt Aradmegyében 684,969 drb. baromfi.

Meg kell még emlékeznünk a *selyemhernyó* tenyésztésről és a *méhészetről* is, mindkét foglalkozást főleg a legszegényebb néposztály gyakorolja nem elég ambícióval és még igen primitív módon, holott ezen két állattenyésztési ágnek felkarolása a ráfordított munkát és költséget busásan megtértené. A legutóbbi statisztikai adatok szerint Arad megyének csak 217 községében foglalkoztak méhészettel 10,000 méhcsalád keretében, a méhészeti termékek értéke 50,000 koronát tett ki. A selyemhernyó tenyésztése körül 2256 család szorgoskodott aminek eredménye 44,000 kgr. gubó volt, amiért 90,000 korona beváltási árat kaptak.

Mivel virágzó állattenyésztés nélkül ma már a mezei gazdálkodás jövedelmezően nem üzhető és mivel Arad vármegyének állatlétszáma területi nagyságához mérten nem megfelelő, minden eszközt meg kell ragadni, amely az állatállomány szaporítására alkalmas. Mindenekelőtt szükséges, hogy *minden községben az anyaállatok számához mért megfelelő minőség mellett megfelelő számú apaállatok álljanak rendelkezésre*, mert e tekintetben főleg a hegyvidéken amely pedig predestinálva van az állattenyésztésre, még mindig nincs elegendő gond fordítva. Elsőrangú szükséglet továbbá, hogy *a közlegelők* — melyek megyszerte sok kivánni valót hagynak hátra — *sürgősen felújítottassanak*, mert az állat a legolcsóbb és legtermészetesebb takarmányát a legelőkön szerzi meg. A sik legelőkön azonban az értékes füveket lassanként elnyomja a gaz, tüske és bozót, míg a hegyvidéki legelők e mellett tele vannak kopár foltokkal és vizmosásokkal, melyek folytonos terjedése nemcsak kimondhatatlan kárt jelent, hanem óriási veszedelmet is rejt magában, mert esőzések alkalmával a hegyekről lerohanó víz nemcsak újabb és mélyebb árkokat ás magának, hanem magával hoz sok vad földet és igen sok kötörmeléket, minek folytán a lapályban levő szántók s rétek a rájuk terülő kötörmelések folytán lassanként megművelhetetlenné és értéktelenné válnak. *Az állati betegségek ellen való védekezés szintén elodázhatatlan kötelesség. Az állatok jobb takarmányozása szintén hozzájárulna részben az állatok szaporodásához, de Arad megyében e téren még nagyon hátra vagyunk. A legelők* — ahol első sorban várja az állat a táplálékát — *a község állatállományának évenként csak igen rövid ideig nyújtanak takarmányt, mesterséges takarmányt szintén igen kevés helyen vetnek az arad megyei gazdák s így nem csoda, ha az állatnak felkopik az álla s igen gyenge kondícióba kerül, ami a szaporodást természetszerűleg szintén hátrányosan befolyásolja. Jobb takarmányozás, kielégítő legelők, az állati betegségek leküzdése, megfelelő számú és minőségű apaállatok tartása azok a tényezők, melyekkel a vármegye állatállományát minőségileg és mennyiségileg is javítanák.*

Az állati termékek közt elsősorban *a tej* játszik fontos szerepet; a tejtermelés terén nem nagyon marad hátra a vármegye a többieknek, bár itt is sokat lehetne még javítani. Vajtermelésre berendezett falusi szövetkezet csak hat működik s ámbár ezek kitünő minőségű vajat állítanak elő, a mennyiség, amelyet előállítanak nagyon csekély. Arad vármegyében pedig meg volnának az eszközök a megyei vajszükségletet előállítani. Az állati termékek közül export tárgyát képezik a *disznózsír, szalonna, gyapju, tojás, toll, méz és viasz.*

Aradvármegye állattenyésztési ügyeinek irányítására befolyást gyakorol a *lőtenyésztési bizottság* és a *szarvasmarha-, sertés- és juh tenyésztéséről* megalkotott vármegyei szabályrendelet.

Mezőgazdasági ipar. A nagyobb uradalmakban és gazdaságokban nagyon sok helyen vannak gazdasági malmok. A gróf Zselénszky-féle uradalomban van eladásra őrölt nagy gőzmalom és szeszgyár. Gróf Nádasdy-féle forraynagyiratosi uradalomban van több kenderáztató és tiloló telep. Kürtös községben van egy — a vármegyei gazdasági egyesület által épített — kenderáztató telep.

Gazdasági egyesületek, gazdakörök. A vármegye gazdaközönsége érdekeinek megvédése és az újabb gazdasági ismeretek terjesztésére stb. 1865-ben megalakította az Arad vármegyei Gazdasági Egyesületet. Ezen egyesület erősebb fejlődésnek indult 1897-ben, midőn elnökének Vásárhelyi László földbirtokost választotta meg, úgy annyira, hogy az 1899-ben még csak 446 tagot számláló egyesület 1904-ben, midőn agilis elnöke meghalt, már 1060 tagot számlált. Ma már 2200 tagja van; hivatalos helyiségei számára székházat emelt. Fennállása óta képviseli a gazdák biztosító szövetkezetét; 1900-ban alapította meg a gazdák fogyasztási és értékesítési szövetkezetét. Különös gondot fordít a kisgazdák oktatására, mely célból télen háziipari tanfolyamokat rendez és népies gazdasági előadásokat és felolvasásokat tart. Az állattenyésztést tenyészállatok beszerzésével, szétosztásával, továbbá állatdíjazásokkal igyekszik fellendíteni. Gazdakörök alakításával igyekszik a gazdákat egymással össze hozni és összetartásra ösztönözni. Gazdakörök vannak Almáskamaráson, Arad-Gájban, Arad Erzsébet városon, Ágyán, Borosjenőn, Erdőhegyen, Kisperegen, Megyesbodzáson, Nagyzerénden, Nagykamaráson, Nagyvarjason, Pécskán, Simándon, Szapáryligetben, Székudvaron.

Állami gazdasági hivatalok. Aradon van több megyére kiterjedő kincstári jószágigazgatóság, amely a telepítéseket végzi és nagy gondot fordít arra, hogy a telepes községek helyes gazdálkodást és állattenyésztést üzzenek. Az állattenyésztés felvirágoztatása érdekében működik Aradon székelő *m. kir. gazdasági felügyelőség*, mely a földművelésügyi minisztérium jóvoltából 1908-ik évben szerveztetett; ennek előtte a vármegye a nagyváradi kerülethez tartozott. Az állategészségügy előmozdításán fáradozik pedig az Aradon székelő *törvényhatósági állatorvos* ellenőrzése alatt levő *10 járási m. kir. és 4 községi állatorvos*. A gazdasági ismeretek terjesztését célozza a vármegyében működő *14 gazdasági iskola* s az Aradon székelő *gazdasági vándorszaktanár*.